

Степан Процюк

про

Василя
Стефаника

Карла-Густава
Юнга

Володимира
Винниченка

Архипа
Тесленка

Ніку Турбіну

Степан Процюк про

Василя Стефаника
Карла-Густава Юнга
Володимира Винниченка
Архипа Тесленка
Ніку Турбіну

Степан Процюк про Василя Стефаника, Карла-Густава Юнга, Володимира Винниченка, Архипа Тесленка, Ніку Турбіну. – К.: Грані-Т, 2008. – 96 с., іл. (Серія «Життя видатних дітей»)

Відомий український письменник Степан Процюк із притаманними йому запалом і пристрастю оповідає про те, як «поміж курми і зорями» проминало дитинство неперевреного новеліста Василя Стефаника; у яку бездонну криницю снів поринав щоночі майбутній психіатр і філософ Карл-Густав Юнг; як хвацько вмів хлопчаком бешкетувати письменник і перший керівник Українського Уряду Володимир Винниченко; як переростав власну долю один із найсумовитіших митців початку ХХ століття Архип Тесленко; урешті, наскільки «недитячим» виявилось дитинство російської поетки Ніки Турбіної.

Книжка для всіх, хто вчиться долати житейські перешкоди.

Художник *Тетяна Ніколаєнко*
Комп'ютерна верстка *Андрія Сердюка*
Коректор *Олена Дацько*
Літературний і випусковий редактор *Іван Андрусяк*
Відповідальний редактор *Олена Мовчан*

Підписано до друку 19.05.2008 р.
Формат 84х108/32. Папір офсетний.
Друк офсетний. Умовн.-друк. арк. 5,8.
Наклад 3000 прим. Зам. №8-270

Видавництво «Грані-Т»
Поштова адреса: 01011, м. Київ, а/с 215
Тел./факс: 8 (044) 234-82-73
Відділ збуту: 8 (044) 209-16-42, 8 (044) 288-88-77
grani.tv@gmail.com
www.grani-t.kiev.ua

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єктів
видавничої справи ДК №2453 від 27.03.06 р.

Видруковано у ВАТ «Поліграфкнига», корпоративне підприємство
ДАК «Укрвидавполіграфія»

03057, м. Київ, вул. О. Довженка, 3.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру
видавців, виготівників, і розповсюджувачів видавничої продукції.

Серія ДК № 3089 від 23.01.2008 р.

ISBN 978-966-2923-77-3

ISBN 978-966-465-155-1

© «Грані-Т», майнові права

Степан Процюк про

Василя Стефаника

Карла-Ґустава Юнга

Володимира Винниченка

Архипа Тесленка

Ніку Турбіну

ПЕРЕДМОВА

Дорогий друже! Ти цікавишся серією «Життя видатних дітей»? Ця книжка – про тих відомих людей, чие дитинство було складним і надто вплинуло на їхнє доросле життя. Дорослі можуть казати, нібито для дітей слід писати лише про все «спокійне, біле і пухнасте». Але я переконаний, що ти, юний читачу, з розумінням та інтересом читатимеш про різні дитинства. Ти ж знаєш, що такого не може бути, щоб у всіх видатних людей були безхмарними перші роки їхнього життя.

Ба більше! – часто нелегке або своєрідне дитинство і робило пізніше цих людей відомими. Бо випробування гартують людину, навіть у дитячому віці. Хоча буває й навпаки. Бо у житті буває все.

Сподіваюся, що ця книжка буде для тебе цікавою і повчальною. Не бійся пізнавати різні досвіди. Я, наприклад, пробую це робити постійно.

*З повагою,
Степан Процюк*

ПОМІЖ КУРМИ І ЗОРЯМИ

ПЕРШІ ЧАРИ

Мама Оксана пішли на город. Це добре, бо можна буде посидіти під соняшником. А звіди відкриваються такі краєвиди, ніби під паличкою якогось чарівника, що приїхав зі Снятина, а то й із далекого Станіслава! Тут можна думати про все.

Учора, наприклад, він згадував, як минулої зими вибігав босоніж надвір, щоб узяти різне причандалля і майструвати санки. Ніж так і літав у його руках. Мама відібрали, щоб не покалічив собі пальців.

...Він найстарший син у матері. Має ще старшу сестру Марію і молодшу Параску, а також двох молодших братів – Юрка і Володимира. Але мама дуже любить Василька. Завжди знаходить йому ласий шматочок їжі й пригортає до себе. Це батько суворий і холодний, ніби крига:

– Не пасує чоловікові показувати свою м'якість!

Батько говорить із Васильком лише на великі свята. Поза тим йому ніколи. Він вїйт села Русова і місцевої шкільної ради. Він має багато землі і тяжко працює. У них завжди є кілька наймитів. Батько з ними нарівні. Каже:

– Тогди спічну, ек буду слабий* ...

* Тоді відпочину, як ослабну (діал.).

Коло батька було тяжко всім. І наймитам, і матері, й дітям. Семен Стефаник мав суворий, навіть деспотичний, характер. Зате у свого вуйка, а татового рідного брата Івана Василько був кожен день. А інший вуйко Лесь прекрасно грав на сопілці, аж за душу брало. Хлопчик не раз вглядався у сумне й витончене лице вуйка Леся, коли той грав, – і думав, що тато не вміє грати на сопілці, лише орати, сіяти, косити і кричати на наймитів...

...Отже, мама відібрали ножа. Тоді була зима – як приємно згадувати про неї спекотного літа! Василько трохи перечекав: ачеї мама зараз підуть доїти корів. Пішла! Хлопчик у передчутті задоволення потирав маленькі ручки і сам до себе сміявся, навіть реготав – так щиро, так заливчасто. І ніхто, крім Бога, не міг би передбачити, що це сміється один із найтрагічніших майбутніх письменників. Дивні парадокси...

...Така величезна піч, з неї ще треба злізти – а потім:

– Марійко, чуєш, Марійко?

– А що, Ва’?

– Пусту мене трішки надвір! Пусту!

Добра старша сестра завивала Василькову голову великою червоною хусткою. Потім одягала його в ко-
жушок. Хлопчик не хотів ко-жушка, а особливо хустки:

– Не хочу, Марійко! Ти як мама! Надворі тепло!

Василько хапав змайстровані ним же санки і умлі-
вока вибігав із хати. Надворі їздив та їздив. Переважно
до того часу, коли мама кликали до хати. Маму треба
шанувати. Хоч її не послухати не так небезпечно, як
батька... Ось мама із Марійкою вже роздягають і роз-
тирають Василька:

– Боже, як дитина змерзла! Як дитина закоцюбла!

Ось Василько вже на печі. Слухає завивання роз-
дратованого покутського вітру. Ідилія...

А весною були інші маленькі дитячі щастячка. Іноді
мати давала вже Василькові якусь роботу. Газдівська
дитина* мусить працювати змалечку, аби знала, звідки
береться достаток:

– Василечку, сідай на сходи і постережи курет**, добре?

Хлопчик неохоче згоджувався, хоча сторожівка кур-
чат і не входила до його сьогоднішніх планів. У 1899 році

* Себто, дитина газди – господаря.

** Курчат (діал.).

письменник у листі до Софії Морачевської* прекрасно відтворить чари свого раннього дитинства: «...повисли жайворонки та й співають довкола мене, маленькі курята повзаються по присні**, а стара квочка вчить їх, як то стіну дзьобати. Голуб перетне подвір'я надвоє, а ластівка залетить у хороми***, а пес пантрує, чи нема де якого несвого, аби крику наробити. Так було здавна, так і тепер є... Потім я йшов до курят та й засипляв межі ними. Стара квочка торгала мене за волосся, а курята лиш били дзьобком у сорочку. Знов мама виглядали з хати і дуже кричали на курку, що мені спати не дає. Брала мене у холодок під вишню, накривали голову ситом від мух, а курята заганяли».

Під соняшником думалося легко і швидко, немовби він додавав якоїсь сили. «Це не інакше, як чарівний соняшник», – кілька разів проказував про себе хлопчик. Треба піти, послухати Кирила. Він батьків наймит. Так гарно, як Кирило, ніхто не розповідає ні казки, ні всілякі інші байки й бувальщини. А Василько за це принесе йому якоїсь їжі. Зрідка вдавалося пригостити наймита батьковим тююном.

Його ближче знайомство з Кирилом розпочалося ще минулого літа, після жнив. Батько готувався до молотьби збіжжя. На їхньому подвір'ї стояла величезна, як гора,

* Приятелька студентських літ Василя Стефаника, згодом – доктор медицини.

** Призьбі (діал.).

*** Сіни (діал.).

молотарка. На той час батько наймав багато людей, як би йому цього не хотілося. Серед них був і Кирило.

Поля у Василькового батька аж ген-ген простяглися... Роботи було дуже багато. Одні наймані робітники скидали снопи зі стіжків. Інші несли їх до молотарки. Треті подавали розв'язані снопи. Далі стояли інші. Вони забирали помолочене зерно, а також солому. Солому складали у скирти. Зерно сушили. Робота йшла несамоовитим темпом. Люди потомилися, але ґазда Семен не належав до касти жалісливих:

– Я за що вам гроші плачу, драби*? Ану живо до роботи!

– Добре, вуйку, добре – примирливо пробуркотів Кирило, побачивши, що із Семеном Лукиновичем каші не звариш. А до двох інших наймитів:

– Хлопці, дайте я трохи підіпсую молотарку.

– Нащо?

– Доки будемо ремонтувати, буде нам віддих...

Семен Стефаник запідозрив Кирила і ще двох наймитів у шкоді. Але довести нічого не міг. Лише люто глипав на нього і бурчав:

– Я тобі не заплачу!.. Я тебе вижену звідси, ти, драбе босоногий!..

Василько бачив, що тато несправедливо ставиться до людей, коли стає одержимим роботою і домашнім господарством. Він підійшов до Кирила і заспокоїв:

* Лайдаки, нероби (діал.).

– Не журіться! Тато заплатить вам за роботу... Він лю-
титься, але потім відходить...

Кирило глянув на хлопця очима, повними зачуду-
вання і вдячності. Так розпочалася довголітня історія
їхнього приятелювання.

А байки Кирилові! І про босорканю*, і про Івана, що
переміг дракона, і про яйце-райце, із якого все почало-
ся. Та й різні бувальщини не менш цікаві. І про те, як було
колись, і про те, як є зараз, і навіть про те, як буде потім.

А недавно він із Кирилом їздив у поле. І всіляких іс-
торій наслухався – дивно, але сумні оповідки більше
приваблювали Василька, ніж веселі, – й шукав малень-
ких зайців, що могли ховатися десь під межами, де за-
кінчувалися землі одного ґазди, а починалися іншого.

Ще маленький, як і його зайчики, Стефаник любив
прийти у гості до немолодого сільського дяка. Там собі
ставав і довго дивився на книги. Особливо приваблю-
вала Василька товщина книжок, бо думав про те, що
коли навчиться читати, то такі книги довше гортатиме,
отже, буде більше задоволення. Дяк постійно дарував
хлопцеві образочки, перепитуючи, коли він прийде
знову. І хто зараз може сказати достеменно, що більше
рухало дяківською рукою: любов до розумного хлоп-
чика чи розуміння того, що його батько є сільським
війтом. А може, і одне, і друге – бо всі ми люди...

* Персонаж карпатської міфології.

Хай там як, а Василько дорогою додому завжди декілька разів оглядав подарований образок, побоюючись, щоб ніхто не відібрав у нього цього дорогого подарунка. А вдома ще показував мамі й сестрі – і знову оглядав його з усіх боків. *«Коли я глядів дитиною на мамині очі, як по них сунулися тихесенько пречисті хмарки щастя, – я був щасливий»* – так він напише пізніше у новелі «Моє слово».

А ще любив дивитися на зорі. Вигляд начебто привітних, але холодних, зоряних тіл – десь там, угорі! – сповнював дитячу душу священним трепетом. Зорі манили не лише своєю недосяжністю, але й були символом чогось іншого, високого. Але на зорі довго не задивишся – мама кличуть до хати. Шкода, адже там зір немає...

Зате вдень, особливо коли сонячно, можна поїхати з батьком на лан. У листі до свого друга, польського вченого Вацлава Морачевського у 1897 році Стефаник згадає: *«Я біжу за возом та й збиваю порохи* з дороги татовим батогом. Як при дорозі був будяк, то я йому збивав шию та й клав під колеса від воза, аби такого лайдака, що у ноги босі коле, на смерть переїхало. Тато веде воли, а я біжу за возом босий, простоволосий. Сонця було так багато у мені, як у хаті, файненько** перед Великоднем вибіленій. Ой, сонця того було так багато, а тепленьке, а ясне...»*

* Пилюку (діал.).

** Гарненько (діал.).

Усе було таким чудовим і чарівливим: і рідне село, і родина, і все-все, що оточувало Василька!..

ПЕРШІ ОБОВ'ЯЗКИ

У травні проминуло перших сім літ. Одного разу батько, проміж роботою і сном, сказав:

– Підеш учитися.

– Коли? Де? – стрепенувся хлопчик.

Але батько був не з тих, кого можна довго і докладно розпитувати. Тільки буркнув: «Увидиш», – і пішов до наймитів.

Першим вчителем був Гілярій Петровський – нудний і пересічний чоловік. Між ним і дітьми стояла стіна віку і нудьги. Хтось із хлопців вигадав, що у шкільній хаті мають оселю нечисті духи. Вони можуть бути скрізь, особливо у найтемніших закутках. Школу вкотре освятили.

Василько познайомився із ровесниками з іншого кінця села, що називався «долішній». Його кликали:

– Васі, ходи з нами, мемо* палити ватру і пекти бульбу...

Василько любив бавитися і сам: ловити метелики, слухати мелодію бджіл і птахів. Але з хлопцями було цікавіше. Одного разу вони забавилися так, що вівці давно порозходилися чужим збіжжям. На лихо, цього

* Будемо (діал.).

разу Василько не просто був у хлоп'ячій компанії, але й пас тих овець. І їх десь нема! О Боже! Що тепер? Що скаже батько?

Раптом хлопці побачили фігуру якогось чоловіка. Фігура наближалася до них швидко і роздратовано:

– Хлопаки! Ваші вівці у мене в оборі! Тепер ваші родичі будуть радіти, що мають таких гонорових пастухів...

Ще цього бракувало! Це ж вуйко Богдан! Він шкоди не попустить. Завтра доповість у громадській канцелярії села: так і так, мовляв, такого-то числа вівці таких-то ґаздів наробили мені такої-то шкоди. І хоча шкода може бути перебільшеною, але ж одразу з'ясується,

хто пас вівці, скільки їх було і протягом якого часу вівці толочили і випасали чуже збіжжя. І батькам малолітніх пастухів доведеться сплачувати збитки – грошима.

Так було і цього разу. Семену Стефанику довелося відшкодовувати односельцеві Богдану, теж доволі заможному, чималу суму. Адже хлопцям було так приємно бавитися, що вони забули, що на світі існують ще якісь вівці й за тими вівцями треба час до часу наглядати...

Увечері розлючений Васильків батько сварився з мамою Оксаною:

– Це в тебе він такий вдався! В тебе!

– Що ти хочеш від дитини, Семене? – посміла сперечатися мама

– Як то – що я хочу? Хочу, аби він був добрим ґаздою!

– Буде, не журисі!*

– Та як буде, коли він завсігди якийсь задуманий і забаламучений? Він не любить роботи коло поля! Навіть вівці не вміє так пасти, аби не зайшли до чужого збіжжя!

Василькова мама заспокоювала батька, як могла. Нарешті вона сказала те, що міцно засіло у твердій батьківській голові:

– А то що, як він у селі родився? То що, кождий, хто в селі, має бути ґаздов?

– А ким він має бути? – перепитав зчудований Семен.

* Не хвилюйся (діал.).

– Не знаю, ким. Хлопця тяг-
не до науки... Може, лікарем,
а може, вчителем...

Семен Стефаник добре
запам'ятав ці слова дружини.
Можливо, вони були сказа-
ні у рідкісний час, коли його

душа була відкритою до спілкування, – але він завжди
оплачуватиме (хоч іноді цього було недостатньо) на-
вчання сина, навіть на медичному факультеті Краків-
ського університету. Але ми забігли далеко вперед...

А наразі батько почав частіше брати свого найстар-
шого у поле. Правда, після навчання. У листі до Ольги
Гаморак, яка пізніше стала дружиною письменника, у
1900 році Василь Стефаник згадає свій перший весня-
ний досвід роботи з батьком: *«Нагадаєся мені одна вес-
на – давня-давня. Я мав у пазусі від мами яблука, і сир,
і хліб. Стояв-єм коло воза, а мама кропила свяченою во-
дою воли, віз і плуг на возі, і їхали-м в поле свіжими доро-
гами, що ще ніхто ними від осені не їхав. Тато казав: «Ти
вже великий, вже меш зо мною в поле ходити, а за то д
Великодню я тобі файний капелюшок кайстровий і че-
ревики куплю, будем робити та й будем мати...» Я тог-
ди дуже поважно брав свою великість і чув вдоволенє
неописане. Цілий день я погонив – мука була, плач був і
сварка. Вечором я вертався додому і чув свою вищість*

над моїми бідними ровесниками, що їх тати не мали волів, ані поля, ані плуга. Мама мене привітала як парубка. Дала вечеряти і наказувала Марії, аби мені більше дала яєшницї, бо я роблю. Марія лишила більше, бо була добра. А потім подарувала мені очинаш**, бо ноги дуже боліли, і постелила мені, і перехрестила мене, і я спав, спав...»*

Місцевий багатій Теодорович, якого у Русові називали дідичем, часто заходив спілкуватися з найбагатшим селянином, ще й війтом, Семеном Стефаником. Одного разу він, нібито мимохідь, кинув:

– Я такий радий, що ваш Василько подружився з моїм Броніславом.

– Дякую, – амбіції батька були вдоволені.

Але дідич говорив далі:

– Знаєте, Семене, ваш син є дуже здібною дитиною.

– Як то здібною? До ґаздівства щось не дуже...

– Ет, дайте си спокій... Нащо йому того ґаздівства? Чи у вас нема кому робити?

– Воно то так, проше пана... Але...

– Ніяких «але», Семене! Йому треба вчитися.

– Дивіться, і вчитель Петровський мені казав то саме...

– А видите? Чого ви ще зволікаєте?

Наступного дня Семен повідомив дружину (він ніколи з нею не радився, а приймав рішення самостійно):

* Яєшні (діал.).

** Подарувала мені очинаш – себто, не будила, коли малий заснув, не помолившись.

- З Василя і так газди не буде...
- Ну, то й що? – насторожилася Оксана, передчуваючи недобре.
- Віддам його на пробу до школи у Снятині...
- То ми так ґаруємо*, Семене, аби дитина була від нас так далеко?
- Пусте кажеш, жінко... Вивчиться, і не буде так ґарувати, ек ми...

Василькова мати почала плакати. Вона нізащо не хотіла кудись віддавати свого найстаршого сина. Та вона швидше би дала покалічити свою руку!

Але скільки не просила свого чоловіка, він був неохитним. Для малого Василя закінчувався найкращий, русівський період життя. Його сільські товариші, його русівські зорі, печення картоплі та інші розваги... Василькові хотілося і не хотілося до школи у Снятин...

ПЕРШІ РОЗЧАРУВАННЯ

У листі до Вацлава Морачевського за 1895 рік Василь Стефаник згадає про свої перші дні, тижні та місяці навчання у Снятині: *«Але батько завіз до міста у школи, казав: паном будеш. Отут не одну сльозу я дрібним рукавом обтирав. Паничі і вчителі збиткували з замурзаного мужика».*

* Тяжко працюємо (діал.).

Так уже побудована психіка багатьох підлітків і дорослих, що їм дуже хочеться відчувати над кимось іншим свою моральну перевагу, – якщо вже фізичну не випадає... І придумуються найрізноманітніші способи і засоби, щоб «причепитися»: риси характеру, бідність, зовнішність, «низьке» та «високе» походження...

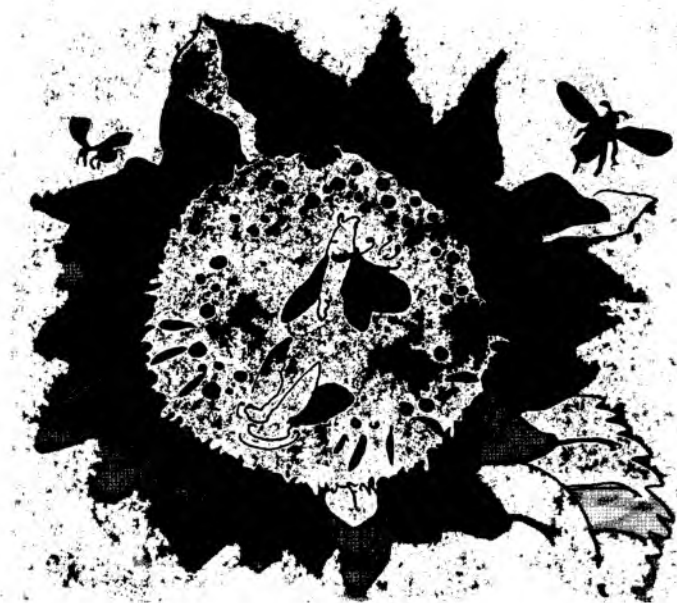
Якраз селянське походження Василька і стало предметом насмішок – ні, не у Нью-Йорку чи Римі, а в крихітному провінційному Снятині! І то не лише серед міських і «панських» ровесників, а навіть серед частини учителів – нещасних, закомплексованих людей, яким не було де проявити власну кумедну гординю і зверхність, окрім глуму і збиткувань зі школярів із ближчих і дальших сіл, що прийшли вчитися до Снятина – містечка, яке не надто відрізнялося, як на тогочасні мірки, від великого села.

Пізніше у новелі-шедеврі «Моє слово» письменник створить потужні символічні образи прощання з дитинством, оплакування закінчення епохи безтурботних радощів і першого, надто болісного входження у світ життя підлітків і дорослих: *«Білими губами упівголос буду вам казати за себе. Ні скарги, ні смутку, ні радості в слові не чуйте! Я пішов від мами у біленькій сорочці, сам білий. З білої сорочки сміялися. Кривдили мене і ранили. І я ходив тихонько, як біленький кіт. Я чув свою підлість за тихий хід, і кров моя діточа*

з серця капала. А спав я у наймленій хаті посеред брудних туловищ, сплених розпустою. Листочок білої берези на сміттю.

Я скинув мамину сорочку. Мій діточий світ і далеке покоління мужицьке лишилося за мною. Передо мною стояв новий світ, новий і чорний».

Тяжко було Василькові вчитися у Снятині, але він по волі звикав. Був сильним, бо інакше ніколи не став би письменником. Адже письменники можуть бути слабкими і навіть безпорадними у багатьох речах, особливо побутових, – але існує така ділянка душі і серця, де вони є сильними, мов сталь...

Часто хлопця тягнуло до Русова. Тужив за своїм хлоп'ячим товариством, але особливо за матір'ю, хоча і сам собі не зізнавався, наскільки важливим було для нього спілкування з найріднішою людиною.

...Була осінь. Пообіддя. Василько спішив на зустріч. Посередині дороги між Русовом і Снятином – великий камінний хрест. Чи не з дитячих вражень пізніше з'явилася назва однієї з найвідоміших новел Стефаніка?

Біля того хреста на нього вже чекала невисока худенька жінка:

– Слава Ісусу, дитино!

– Слава навіки, мамо!

– Як же тобі? Чи ти не голоден? Не слабий? Як тобі тут без мене? – засипала Оксана свого сина материнськими турботами.

– Дякую, мамо. Добре. Лише за вами тужив, – як справжній маленький чоловік, Василь не розповідав мамі про всі деталі власного шкільного життя з його поділом на «лаковані черевики» і «селянські сорочки» чи «кептарики». Ви вже здогадалися, до якого «табору» належав хлопець...

– Сину, не бануй* за мнов, лише дивися, аби тобі було добре, а я вже якось дам си** раду... То ти тут, бідака, в місті, – сам. Не маєш до кого голови прихилити...

* Не сумуй (діал.).

** Собі (діал.).

Мама так розжалоблювала Василька, що він уже ледве не плакав. Але міцний характер, успадкований від роду по батьківській лінії, давався взнаки: хлопець лише зціпив зуби. Його обличчя було непроникним.

– Може, ще цього коржика, синку? На тобі ще трохи грошей, згодяться – мати, потайки від батька, який виділяв на Василеве навчання певну суму – і ні крейцара більше! – продавала дещо зі збіжжя, а виручені гроші давала синові або щось йому докуповувала...

– Не, не, мамо... Досить... Дозвольте, я вас ще трішки проведу...

Вони йшли ще якийсь кілометр-два, щось жваво обговорюючи. Нарешті мама спинила Василька:

– Дитино, ми так і до Русова дійдемо... Вертайся, бо сонце вже при заході, щоб я відтак не журилася...

Василько на прощання поцілував маму в руку – і пішов у напрямку Снятина. Мама ще довго оглядалася за сином, доки він не зник за обрієм. Скільки разів вони так зустрічалися! Та й до Русова хлопець ходив частенько.

Деякі вчителі, носячи всередині дрібненькі заячі душі, зчаста радили Василькові та іншим сільським хлопчикам іти на село і пасти свині. Через якийсь час хлопець перестав зважати на цей підлий спосіб збиткування... Він здружився з багатьма хлопцями, навіть снятинськими, стаючи для багатьох чи не першим товаришем.

Ніколи не йшов до школи тоді, коли падав перший сніг. Адже це особлива краса! Цей сніг, білий і чистий, для нього є не лише снігом, що може, за відповідної температури, перетворитися на талу воду. Для нього сніг – це втілення непорочності й досконалої любові. Сніг і білий колір, білий колір і сніг... Вони стануть для школярика, а пізніше – студента Стефаника уособленням чогось найсвятішого, такого тонкого, як билінка. Сніг і білий колір стануть для хлопця словами, що товаришують із недосяжністю – у недосконалому людському світі – далекої абсолютної Правди і Справедливості. Білий колір став для хлопця кольором молитви і кольором любові.

Так, у пошуках власного світосприйняття, протікав час. Василько закінчив четвертий клас *виділової* школи у Снятині. У кінці 1883 року батько віддав його до першого класу польської гімназії в Коломиї.

В «Автобіографії» Стефаник згадує: *«Одного серпневого дня, перед заходом сонця сказав мені батько, щоб покинути чотири воли, які я погонив у плузі, і аби піти додому та мити ноги та збиратися на завтра до Коломиї до школи. Ті ноги... боліли страшно, і я плакав, а мати складала на стіл всіляке білля* і поливала його сльозами».*

– Сину, тебе лиш будут мучити науками, а до себе не приймуть. Ліпше би ти не здав тих іспитів, – заливалася

* Пожитки (діал.).

слізьми мати ще більше, ніж коли йшов до Снятина. Бо Снятин був хоч близенько, а Коломия – таки дальше...

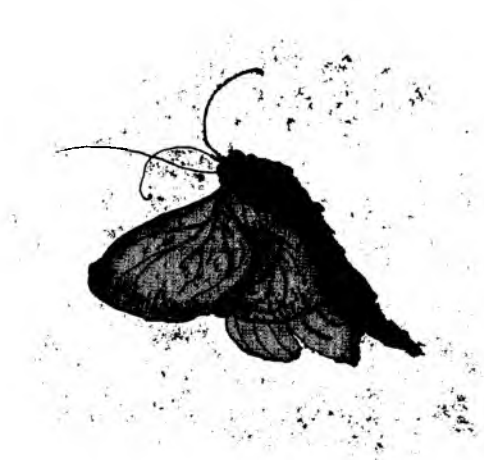
Проте іспити завершилися успішно – і розпочалося гімназійне навчання. Знову розподіл за походженням, але ще різкіший, ще пихатіший, ніж у Снятині. Правда, у гімназії були вчителі, які помірковано ставилися до цих кумедних ієрархій. Таким, зокрема, був директор Емануель Вольф, яки завжди мудро залягоджував усілякі конфлікти на національному чи соціальному ґрунті.

Зате вчителя природознавства Вейгеля хлопець запам'ятав на все життя – бо той завдав йому глибокої душевної рани. В «Автобіографії» Стефаник згодом напише: *«І здається мені тепер, що я був би іншим чоловіком, якби той встид мене не отроїв*»*. Одного разу, ще на початку навчання, цей вчитель ударив Василька різкою, а потім підняв сорочку, щоб інші учні сміялися з його голого живота. Василько одразу вийшов із класу. Навіть його батько, якого важко було запідозрити в особливих сентиментах до сина, приїхав до директора гімназії Вольфа зі скаргою на вчителя природознавства. Після цього батько також купив Василькові інший одяг, що «панська» частина класу теж зустріла насмішками. Всього було намішано у хлопцевих відчуттях: поранена гідність, сором і страх, зневага і біль...

* Отруїв (діал.).

Однієї ночі хлопчина вийшов і глянув на зорі. Одна із них була особливо яскрава і тривожна. «Це буде моя зірка», – подумав нічний споглядач неба.

Починався підлітковий, чи, як казали у древній Русі, отроцький період життя коломийського гімназиста, а в майбутньому – великого українського письменника Василя Стефаника.

Історія людини в історії людства

Він власним прикладом показав своїм погіршливим вчителям та їхнім нащадкам, що можливо навіть із вікон у маленькому селі побачити цілий світ...

У школі він уперше дізнався про химерні «касти» світу дорослих – «селяни» й «міщучи», «пани» і «хлопи» тощо. Вчителі провінційного містечка вважали його «мужиком» лише тому, що народився в селі, розташованому аж... за сім кілометрів від міста.

Брав активну участь в українських національних організаціях. Згодом переїхав до Кракова вчитися на медичний факультет. Але в Кракові, який був тоді одним із центрів літературного життя Європи, він став не лікарем, а письменником. Через якийсь час стає... одним із депутатів австро-угорського парламенту.

Але найбільшу славу Василеві Стефануку принесли його короткі новели, переважно сумного, а то й трагедійного змісту, якими захоплювалися люди різних націй та віросповідань. Він зумів зазирнути у найпотаємніші куточки людської душі і з ніжністю лірика показати її читачам, викликаючи в них і гіркоту, і повагу, сміх і співчуття.

І от минуло стільки років, а більшість новел ніби читаємо про сьогоднішня. Треба лише підставити сучасні імена, мову, і змінити, так би мовити, інтер'єр. Змінилися соціальні умови, але люди залишилися тими ж.

БЕЗДОННА КРИНИЦЯ ДУМОК

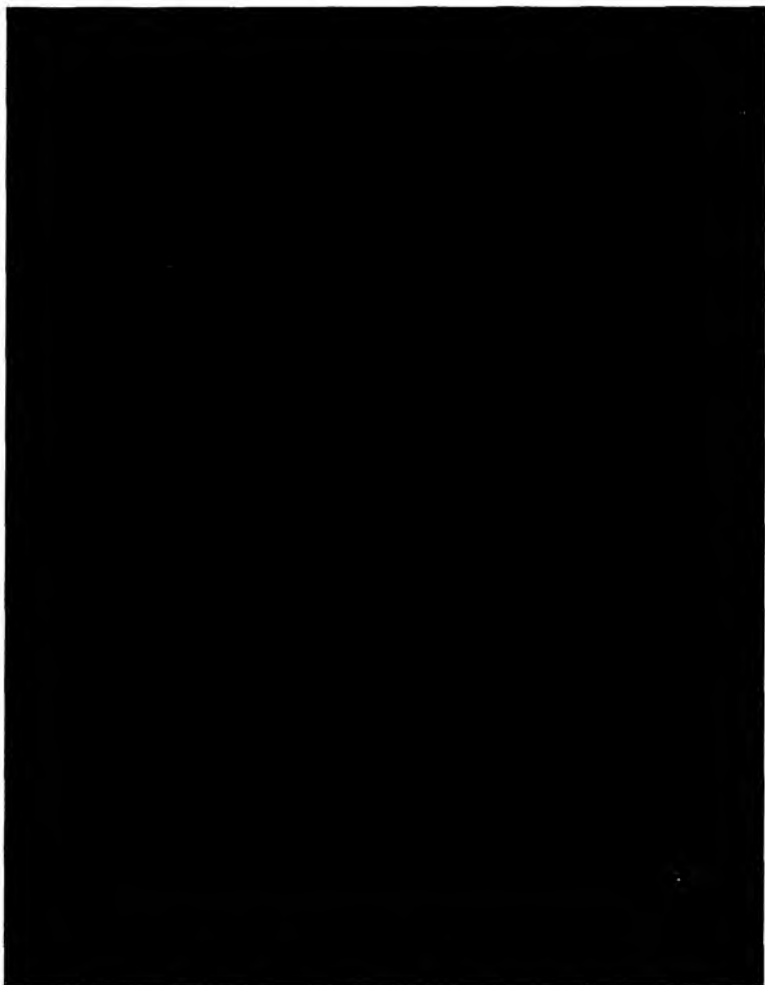
Знаменитий учений Карл-Густав Юнг, що зробив безліч відкриттів у замкнутих кімнатах наших потаємних думок або підсвідомості, сидів на своїй розкішній віллі. Сторонньому оку могло би здатися, що він відпочиває. Проте Юнг відпочивав зрідка. Його нерухоме, аж застигле, ніби антична маска, обличчя на цей раз осяювала ледь помітна усмішка. Вчений згадував власне дитинство. Він думав про те, що значно менше пам'ятає свою зовнішню біографію, себто події, людей та інше. Зате чудово пам'ятає біографію внутрішню, яка є у кожної людини. Але більшість із нас мало звертають на неї уваги. Ці спогади потрібні для його наступної книги про таємниці людської психіки, бо його внутрішня біографія розпочиналася у ранньому дитинстві...

СВІТ ТАКИЙ ДИВНИЙ!..

...Я лежу у садку, в дитячій колисці. Навколо надзвичайно яскраве небо. Сонце сміється до мене, тягнучись крізь гілки дерев, неначе руки добрих янголів... Сонце, напевне, має подобищу жіночої усмішки, а місяць – чоловічої... Я лежу і відчуваю, що я є, що я живий і осмислюю себе... Це було нове народження, адже розвиток людини є лише сумою її змін, навіть народжень... Сонце висвітлює мене і гілки дерев... І я

почуваюся з деревом, біля якого мене поклала мама, одним тілом...

...Я в їдальні, на високому кріслі, яке колись видавалося мені просто-таки казковим і могутнім. Мені подають молоко у якомусь химерному глечичку. Я черпаю

молоко ложкою і вкидаю до цієї білої пінистої рідини хлібні кришки. Я відчуваю два запахи: молока і щастя. Щастя асоціюється з білим пінистим молоком... Важлива деталь для майбутньої книги...

...Коли мої батьки посварилися, мама якийсь час лікувалася. Мене ненадовго віддали до материної сестри, що була приблизно на двадцять років старша від неї. Пам'ятаю, як тітка взяла мене за руку і вивела на дорогу. Не тямлю, скільки ми пройшли, але насправді це було недалеко. Нарешті вона сказала:

– Поглянь! Це Альпи.

Заходило сонце. Мені здалося, що воно зачепилося за гори і... плаче червоними слізьми.

– Які ж вони червоні, тьотю!

– Так треба, Густаве...

Потім я почув, що завтра якісь діти їдуть до Цюріха на екскурсію. *Альпи і Цюріх* – це щось недосяжне...

СВІТ МАЄ КОЛЮЧКИ...

А ще згадую, як однієї ночі довго не міг заснути. Мене мучили якісь дитячі жахи. Я згадував... одного разу почув від покоївки, що ріка принесла неживу людину... хотів на неї глянути, але мене не пустили... а тіло занесли у пральню, бо так розпорядився тато... потім я бачив покійників, які тонули...

Батько маленького Карла-Густава був християнином-протестантом і пастором Швейцарської реформаторської церкви. Також він славився знанням кількох східних мов і мав філософську освіту. Предки Юнга по батьківській лінії потрапили до Швейцарії з Німеччини. Це були лікарі і священники.

Мати Емілія належала до древньої швейцарської родини. До народження сестри – Юнгу тоді виповнилося

дев'ять літ – хлопчик здобув досвід самотнього, фактично ізольованого від ровесників дитинства. Пізніше вчений зауважить: «Я не любив, коли мене турбували під час гри. Було нестерпно усвідомлювати, що на мене дивляться».

...Я запам'ятав цю ніч до кінця життя. Спогади напливали один за одним. Їх було вже неможливо зупинити. Мати взяла мене до Тюргау, щоб відвідати знайомих, які жили в замку поруч із Боденським озером. Я побачив воду – і мене не могли відірвати від неї. Вода магічно манила до себе, я бачив піщане дно, мені хотілося пірнути у цю бездонну каламуть, що лякала і приваблювала водночас. Можливо, це були перші натяки моєї долі на бездонну пучину наших підсвідомих думок?

Одне слово, моє дитинство було перевтомлене безперервним думанням... Але те озеро мало дно, а криниця наших думок, мрій і фантазій насправду бездонна... Я й далі не можу заснути. *Альпи і Цюрих*... Мені ніколи не вдасться побувати ні там, ні там. Хотілося плакати... Бо *Альпи і Цюрих* створені для якихось особливих людей, для досконалих напівбогів, що ходять гірськими вершинами, п'ють молоко із прекрасним запахом нектару з альпійських лук і живуть у найкращих містах, де зібрані всі напівбоги і герої... Мені ніколи там не побувати, я нещасний...

Не тямлю, як це було достеменно, але біля мене опинився батько. Я плакав, а він заспокоював. Нарешті взяв

на руки. Його руки були сильними. Батько почав співати старих студентських пісень. Було так тихо, що здавалося – все зупинилося, потонувши на дні Боденського озера. «Усе мовчить, усе принишкло», – виводив батько приспів моєї найулюбленішої пісні з його доволі щедрого репертуару. І ця пісня подіяла якимось незбагненим способом, немов пальці факіра чи навіть простого фокусника. Я заспокоївся, притулився до батькового плеча і заснув. Він обережно поклав мене на дитяче ліжко. Я сопів, і кімнатна тиша знову поволі наповнювалася різними звуками незрозумілого походження...

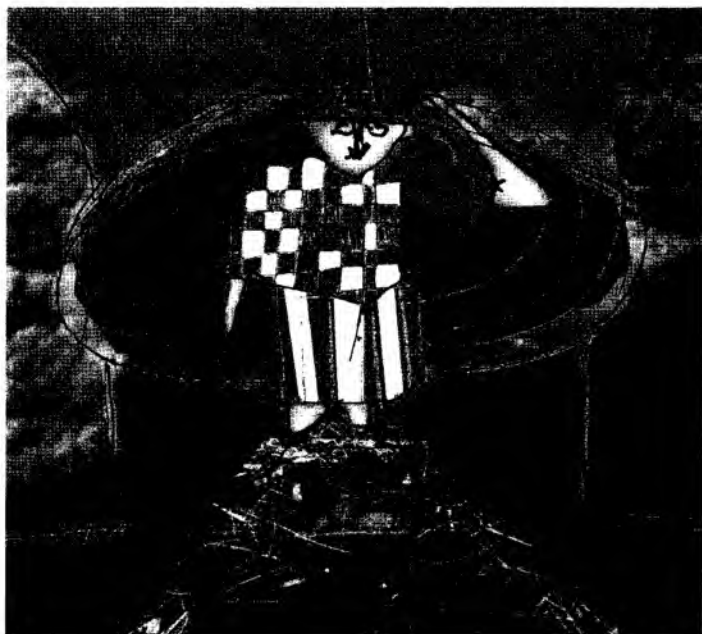
ЛЮБОВ ТА ІСУС

Коли батьки якийсь час жили окремо, я захворів. Як це відбувалося, пізніше розповіла мати. Тоді я вперше почув слово *любов* – і воно викликало у мене почуття дивної тривоги. Я відкрив для себе жіночий світ, адже мама не асоціювалася з жінкою, а лише із мамою. Служниця з темною шкірою, яка наглядала за мною, викликала дивні відчуття, наче я знав її завжди, принаймні, дуже давно. Також запам'ятав дівчину зі світлим волоссям і ясними очима, що веде мене за руку вздовж Рейну. Вона захоплювалася моїм батьком. Пізніше вона стане матір'ю моєї дружини.

Згодом я зрозумів, що є певна кількість людей, передбачених у долі кожного. Інтуїтивно ми якось можемо

відрізнити їх від інших. Вони відіграють у нашому житті якусь роль. А ми – у їхньому. Ролі міняються, інколи переплітаються. Важливі події відбуваються зчаста через парну кількість. Зрештою, це все набагато складніше. Але я відволікся...

Ми жили неподалік від рейнських водопадів. Їхній шум і загадковий клекіт, неначе місце для жертви, було чутно завжди. Дитиною мене турбували переляки, пов'язані ще з тим, що у пучині рейнських водоспадів безперервно тонули люди. Пам'ятаю церковного сторожа, який копає ями, урочистих людей у чорному, а серед них мого батька, які щось промовляють побіля тих ям.

– Мамо, а куди поділися ці люди?

– Їх забрав до себе Ісус.

– А дітей він забирає?

– Ні! Він охоронець дітей. Ось навчися молитви:

Розпростор крила, милосердний Ісусе, і прийми пташеня своє.

Якщо диявол захоче ввіймати його, звели янголам співати:

«Ця дитина повинна залишитися неушкодженою!»

– Дякую, мамо...

Ісус був багатим і добродушним паном, який захищав дітей від диявола, що перекидався зловісною птахою. Правда, мені було незрозуміло, чому Ісус має пташині крила. Напевне, тому, щоби боротися з дияволом, який ковтає дітей, перетворених на птахів? А може, є якийсь інше пояснення? Цього ще тоді я не знав...

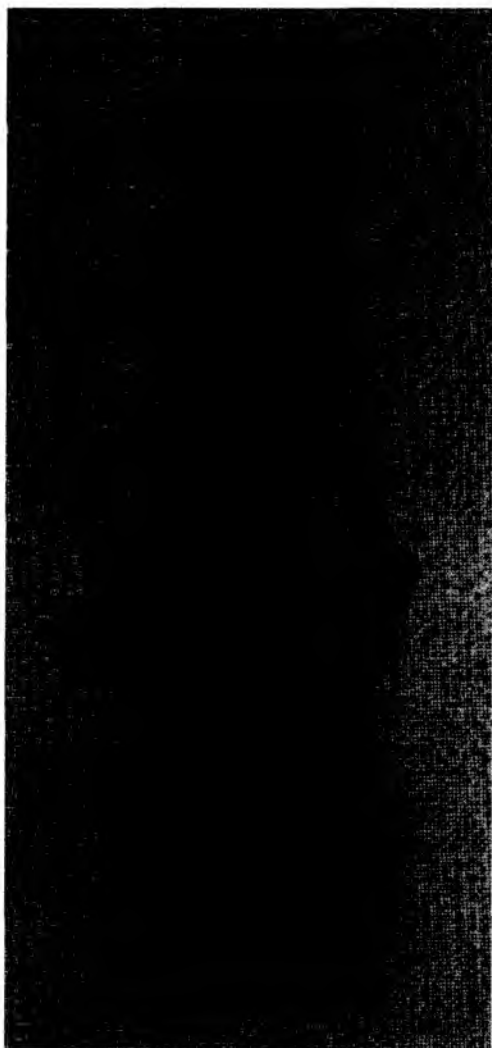
ЗАГАДКОВИЙ СОН

Одного разу мені приснився сон, справжнє значення якого я розгадував упродовж усього життя. Я ще не підозрював тоді, що ця подія стане символічним початком мого інтелектуального та духовного існування, майже стовідсотково зануреного у внутрішню біографію.

Отже, про сон. Поблизу одного замку був будинок священика, а біля нього луг. Цей луг мені приснився.

Але це було найневинніше з усього сну!..

...На лузі я побачив яму, викладену добротним камінням. Я зачудовано заглянув униз – туди вели кам'яні сходи, такі ж добротні. Відчуваючи жах і трепет, я все ж

вирішив спуститися тими сходами. Внизу, біля входу, я побачив важку розкішну фіранку. Я відкинув її, уздрівши прямокутну, приблизно десятиметрову палату.

Усе було чітким і дуже виразним. Виразнішим, ніж у реальності... Підлога також із камінних брил. На підлозі – червоний килим.

Ця зловісна краса відкривалася мені, до речі, якимось поступово. Я побачив підвищення, а на ньому золотий трон, прикрашений химерними й вередливими діамантами. На тронному сидінні лежала червона подушка. Червоного кольору було багато. Червоний – це колір тривоги. Трон був розкішним, насправду королівським, царським чи імператорським – можна називати, як завгодно.

Мене найбільше нажахало те, що стояло на троні. Спершу я подумав, що це відростає від величної споруди звичайний стовбур дерева, майже п'ятиметрової висоти і півметрової товщини. Цей *стовбур* доростав майже до стелі. Я придивився уважніше... Мене знову захопив випадок жаху.

Це було не дерево! А якщо й дерево, то із людського тіла! Зверху цей виріст мав потовщення, подібне до голови, без обличчя і волосся, ще й однооке. Око незмигну дивилося догори...

У приміщенні було багато світла, але без жодного вікна. Світилася лише одноока *голова*. Мені здалося, що ця

істота, котра стояла на троні, може будь-коли і будь-яким способом підповзти до мене. Я задеревів. І почув зверху голос мами: «Бачиш, це людожер!»

Я прокинувся, облитий холодним і липким потом. Кілька тижнів опісля я боявся засинати, щоб не побачити знову цей сон.

Я думав над цим сном усе своє життя. Я пояснював його собі і дорослим. Він виявився набагато складнішим, ніж може здатися на перший погляд. Уже юнаком я розумів, що це було якесь посвячення. Але хто був ініціатором цього? Хто вибрав саме мене? Чому мама сказала «людожер»? Звісно, що у сні йшлося про бездонність нашої психіки. Зрозуміло, що цей сон став моїм другим народженням. Але запитань залишалося надто багато...

ПЕРЕЇЗД, БАЗЕЛЬ І МИСТЕЦТВО

Мені було кілька років, коли ми переїхали у таке собі сільце – Кляйн-Генінгене, поблизу великого міста – Базеля. Ми жили у будинку, зведеному ще у XVIII столітті для одного священика.

У нашому будинку була одна темна кімната, яка дуже мене приваблювала. Зрештою, мене завжди приваблювало все таємниче, незвідане, навіть дивне чи страшне. Але повертаємося до кімнати.

Коли я туди зайшов уперше, одразу звернув увагу на добротні, з відбитком якоїсь витонченої старовинної краси, меблі. Такі ж були картини на стінах – витончені й сповнені якоїсь розпачливої древньої краси. Особливо часто я підходив до картини із намальованими Давидом і Голіафом. Це була копія полотна Гвідо Рені, а оригінал – у Луврі. Мене хвилювала ця перемога Давида як перемога розуму і сміливості над тупою агресивною силою Голіафа. Також цікаво було дивитися на Базель початку століття. Загалом – на всі картини. Багато значило для мене й те, що ця кімната була темною, таємничою і відокремленою від інших. Я розглядав картини з біблійними сюжетами, пейзажі, а також деякі портрети. Їх теж було цікаво роздивлятися, особливо схоплені художником і назавжди застигли жести. Я тоді вперше подумав про те, настільки людські лики бувають штучними, намагаючись удати із себе тих, ким вони не є насправжки.

У цій кімнаті я міг сидіти годинами. Вона була розташована якось осторонь. Там було добре і затишно. Мені було байдуже: писані ці картини рукою ремісника чи великого художника. Було важливо розглядати їх на самоті. Ця кімната, зрозумів я значно пізніше, нагадувала... мене!

Також одного разу мамина старша сестра, про яку я вже згадував, узяла мене на оглядини опудал тварин у базельському музеї. О, як це було цікаво!

Ми пробули там довго – і нарешті продзвенів сигнал, який сповіщав, що музей зачиняється. Але я буквально прикипів до опудал: вони не могли напасти, бо були мертвими, але до них можна було підійти близько, навіть дуже!

До виходу ми пішли іншим шляхом – через античну галерею. Я був уражений! Скільки прекрасних, довершених тіл! Це були напівбоги і герої, принаймні в тодішньому моєму розумінні. Ось такою досконалою й повинна бути людина: усміхненою, вродливою, худорлявою, адже зайвий жир спотворює красу нашого тіла...

Але тітка тягнула мене до виходу. Вона чомусь червоніла і просила, щоб я зажмурився. Нарешті я втямив, чому. Всі фігури в античній галереї були голими, тобто лише із фіговими листками! Але якби не її сором, то я б і не помітив цього, вдивляючись у казкову довершеність людських тіл.

КАМІНЬ І ВОГОНЬ. САМОТНІСТЬ

Одного разу батьки взяли мене на екскурсію. Мама одягнула сукенку, що була зшита із чорної тканини з дрібними зеленими півмісяцями. Я звідкись знав (але звідки?) що півмісяць – це символ ісламської релігії. Після екскурсії я просив маму, щоб вона почитала мені книгу, де були короткі описи різних вірувань, навіть дуже екзотичних. Мене зацікавив Аллах і півмісяць. Окрім того, я дуже цікавився картинками із зображенням східних божеств Брахми, Вішну і Шіви. Чомусь я подумав, що всі вони також якимось чином пов'язані з моїм сном. Але про це ніхто не знав. Своєю розповіддю я міг би перелякати маму, а особливо батька. Вони би зрозуміли мене не так, як того хотілося б...

Крім того, я до першого шкільного року, завжди грався сам. Ба більше! – я не хотів тоді біля себе жодного живого створіння... Я будував, а потім, як водиться, руйнував фортеці, розкидав і збирав кубики. Але була ще одна причина мого... мого стану.

Були й інші сни, де різноманітні предмети товстішали чи худнули, причому моментально. Наприклад, телеграфні дроти, на яких сидять птахи. Поволі і дроти, і птахи розширювалися. Може, зараз велетенський птах розкриє рота, щоб... Страх наростав. Я прокидався, почувуючи напади нервової задухи. Бракувало повітря.

Це, вочевидь, було пов'язано із задушливою, важкою атмосферою спілкування між батьком і матір'ю...

Також я любив гратися з вогнем. Я розпалював його в батьківському саду, поміж камінням. І хоч я на той час уже ходив до школи, і шкільні приятелі допомагали мені збирати гілляки, але... Словом, я вів себе з ними відчужено. Вони могли шукати хмизу, навіть палити свої вогнища, але в інших місцях. Мене не цікавив їхній примітивний вогонь. Натомість мій був живим і священним. Принаймні я наділяв його такими якостями.

Розпалювання вогню – як акт певного стибу дитячої магії – кілька років було улюбленою дитячою грою-ритуалом Карла-Густава. Але хлопчик мав ще улюблений камінь, якому ставив різні запитання. Камінь також мав право їх ставити. Діалоги маленького Юнга з каменем – цією, як згадував пізніше вчений, «чарівливою темрявою» у свідомості, – були передвісником його майбутньої багатолітньої боротьби із загадками психіки й душевного життя людини.

Коли через тридцять років він побував на цьому ж місці, де дитиною сидів на камені, розмовляючи з ним, і розпалював вогнище, то раптом пронизливо й безпомильно відчув, що лише світ дитинства дихає вічністю. Майже сорокалітня людина ледве відійшла від того місця, де дитиною провадила свої магичні ритуали...

ШКІЛЬНІ ТОВАРИШІ

У школі мені подобалося все, тим паче, що я навчився читати ще в дошкільному віці. Але найліпшим було те, що у мене з'явилися шкільні товариші для ігор. Я ж так довго був самотнім... Хоча жоден із цих приятелів не став мені другом, ні тоді, ні в майбутньому.

Одного разу після чергового сну з приступом задухи батько підхопив мене під руки. Несподівано я побачив над собою німб із блакитного вогню, всередині якого рухалися якісь золоті фігурки. Можливо, це були ангели. Коли я знову бачив видіння, приступ задухи минав.

Можливо, ця розповідь видаватиметься тобі неймовірною в окремих місцях. Але не забудь, читачу, що йдеться про дитинство одного із найвизначніших психологів людства. Напевне, вже із віку немовляти янголи натякали чи то його батькам, чи то йому про боговідзначеність!

Але шкільні товариші не підпускали мене надто близько. У цьому було щось позитивне, бо мені інколи було забагато себе. Але розуміючи красу і трепетність зовнішнього

світу, я туманно відчував, що мене хвилює і притягує світ Тіней, де так багато недомовленого і незрозумілого.

Кожен день я завершував ритуальною молитвою. Попереду була ніч, сни і моє роздвоєння та невпевненість у собі, що поволі давало про себе знати...

ЗАГАДКОВА ЛЮДИНКА НА ТЕМНОМУ ГОРИЩІ

І ще хочу розповісти про вчинок, який став апотеозом мого химерного дитинства.

Я мав жовтий лакований пенал із вимірювальною лінійкою. Беручи її за матеріал, я вирізав людинку завдовжки шість сантиметрів – у циліндрі, рясі і чорних блискучих черевиках. Пофарбував цю фігурку в чорне заклав у пенал, щоб чоловічок міг спати. Я зробив для нього пальто зі шматка шерсті й подарував спеціальний чорний камінь, виловлений із ріки. Це була моя таємниця. Я відніс пенал із людинкою на горище. Тепер його ніхто не зможе знайти! Ніколи. Нізащо.

Коли було важко на душі – а таке бувало частенько – я думав про свою рідну людинку, про її пальто і камінь, про її м'якеньку постіль. Коли був упевнений, що мене ніхто не побачить, я пробирався на горище – в гості до людинки. Я відкривав пенал і довго дивився на рідну істотку. Я завжди клав у пенал згорток паперу. Це були

послання до людинки, писані мовою, котру, ясна річ, я сам і створив. Поволі людинка стала володарем *бібліотеки* із моїми посланнями.

Я ніколи не задумувався, чому так роблю і який сенс цього ритуалу. І нікому про це не розповідав. Від збереження таємниці залежала моя безпека!

Походи до людинки продовжувалися близько року. Потім я забув про неї, поглинутий першими підлітковими враженнями.

Карл-Густав Юнг уважав, що особлива інтимність цієї таємниці вплинула на його характер і стала найважливішим досвідом його дитинства. Пізніше, у дорослому віці, він, досліджуючи культу стародавніх та рідкісних вірувань, дійшов висновку, що ці дитячі ритуали були формою колективної пам'яті прославляння родючості й плодовитості різних божеств, зокрема, *Деметри**, для яких використовували амулети, подібні до людинки з його дитинства.

ДІРЯВІ ЧЕРЕВИКИ, АБО ПРОЩАВАЙ, ДИТИНСТВО!

Ув одинадцять років мене відправили вчитися у базельську гімназію – і я опинився у великому світі. Знову згадалися *Альпи і Цюрих*, де живуть напівбоги та герої.

* Богиня родючості у древніх греків.

У цьому світі люди їздять у дорогих каретах і живуть у розкішних будинках. Вони багатші і впливовіші від мого тата, сільського священика... Я слухав розповіді їхніх дітей, що стали моїми гімназійними друзями, про канікули, які ті проводили в Альпах. Вони навіть були на морі!

І я подумав про свої діряві черевики. А також про те, що мої батьки є людьми, м'яко кажучи, незаможними. Я глянув на своїх батьків іншим оком. Особливо стало жаль тата. Мама здавалася мені сильнішою, – хоча, коли батько дратувався, я завжди захищав маму.

Недавно, до речі, народилася моя сестра. Схвильований батько сказав мені про це. Мати показала кумедну істоту зі зморщеним, мов печене яблуко, личком і заплющеними очима. Моє розчарування було надто помітним. Невже усі новонароджені мають такий паскудний вигляд? Батьки заговорили про журавля, що разносить дітей... Цікаво, як же йому вдається у такому тонкому дзьобі носити таких важких дітей, як моя сестричка? Знову якась неправда, щось таке, що від мене приховують...

Я почував свою самотність. Я вже школяр, а мама, якщо їду в гості, дає поради, питаючи, чи я помив руки і чи маю носовичок. Я йшов у гості в святковому костюмі і блискучих чорних черевиках – жодних дірок! Але, підходячи до будинку, мене часто огортало почуття безпомічності й страху. І хоч мама завжди просила переказати вітання від неї і батька, я майже ніколи не переказував. Навіть не

знаю, чому... Можливо, через суперечності, які почали мене розшматовувати. Коли було особливо нестерпно, я думав про себе, як про *іншого чоловіка*, що має на горіщі людинку в чорному пальто і з чорним каменем...

Мені почала набридати школа. Я хотів малювати батальні сцени, розпалювати *свій* вогонь. Принаймні, розмовляти зі *своїм* каменем. Дозволяти деяким знайомим палити побіля мене їхні звичайні вогнища. Окрім того, я боявся математики. Числа ж не були камінням чи квітами... Я не міг зрозуміти, що таке число і звідки воно, адже його навіть не можна почути, як, наприклад, букву. Може, мене нецікаво вчили математики, але я так ніколи й не зміг її полюбити...

Моє дитинство з його снами про підземний трон і людинку з чорним каменем, із мріями про *Альпи і Цюріх* та початком навчання у гімназії відходило у минуле. Я чимраз виразніше відчував у собі *дві* людини. Але це вже тема іншої розповіді...

Історія людини в історії людства

Він уважав, що в кожному з нас існує дві людини, його цікавила людська психіка, особливо її непізнаний, неусвідомлений бік. Карл-Густав Юнг – видатний швейцарський учений-психолог, присвятив цьому все своє життя. Навіть дитиною він надзвичайно цікавиться всім, причетним до внутрішнього життя людини. Його сні, думки чи видіння свідчили про небуденний талант хлопця.

Відтак Юнг захопився психіатрією і, після здобуття лікарського фаху, почав поглиблено нею займатися. Цюрих, що видавався колись хлопчикові таким недосяжним, стає його домівкою. У тридцятирічному віці він починає читати лекції у Цюрихському університеті!

Учений занурюється у вивчення розмаїтих релігійних культур, проводить експерименти з безнадійно хворими, буквально зцілюючи багатьох із них. Він подорожує до Африки, читає лекції у США, інших країнах, вивчає індійську, китайську й тибетську медицину і звичаї. Цікавиться алхімією.

Спадщина Юнга справила великий вплив на гуманітарні науки всього світу і має повсюдних шанувальників. Є навіть інтелектуальні клуби, учасники яких називаються «юнгіанцями».

КРАСА І СИЛА МАЛОГО БЕШКЕТНИКА

СТЕП

Цікаво, що сказала повитуха власниці заїжджого двору Євдокії Павленко, коли вона спекотного липневого дня народила в Єлисаветграді третього сина? Кажуть, хлопчик дуже кричав. Кажуть, що повитуха на-пророчила матері щось таке, через що та завжди трохи побоювалася свого Володьки. Кажуть, що тієї ночі над сонним Єлисаветградом зависла химерна комета...

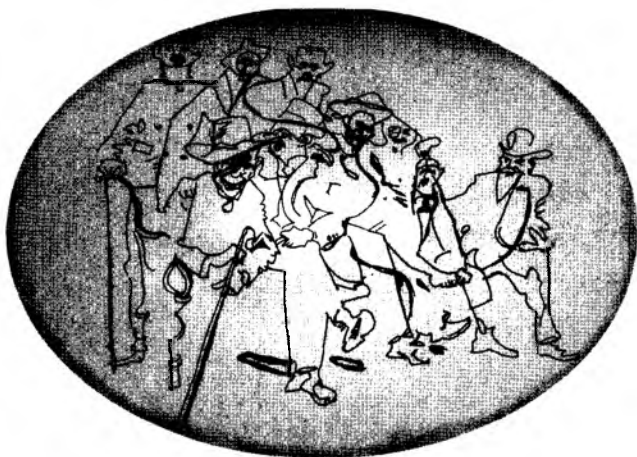
Коли Винниченко вже був письменником, він не раз звертався до свого дитинства: *«Я родився в степах. Ви розумієте, що то значить «в степах?» Там, перш усього, немає хапливості. Там люди, наприклад, їздять волами. Запряжуть у великий, поважний віз пару волів, покладуть надію на Бога та й їдуть. А навкруги теплий степ та могили. А над могилами взгорі кругами плавають шуліки; часами, як по дроту, в ярочок спуститься чорногуз, м'яко, поважно, не хапаючись. Там нема хапливості. Там кожний знає, що, скільки не хапайся, буде небо та степ... У тих теплих степах виробилась кров моя і душа моя».*

Безкрайність степу лякала і приваблювала. Володя полюбив людей із такими ж широкими й безберегими характерами, як його рідні дитячі степи. Там, де є степ, немає ні підступу, ні хитрощів.

Вечорами біля криниць співали журавлі – то печально, то весело. Таким же був і для Володі степ. То окутаний

туманами і недоступний у своєму безкрайому холоді, то рідний і теплий, неначе бабусині руки, що пахнуть хлібом і соняшником. Володя іноді цілував руку бабуні – не тому, що так казали дорослі. Ні, він робив це сам, у пориві ніжності. Так само кілька разів він припадав (хлопці не бачили цього) до широких степових легень. Він цілував степову землю, переповнену теплом і сонцем. Хоча вам може здатися, що це лише перебільшення. Володя ще змалку вмів сильно любити і ненавидіти.

...Наприкінці життя, на еміграції у Франції, коли він не міг повернутися до України через більшовицьку диктатуру, – дідусь Володимир згадав, як цілував дитиною степові груди. Серце здавив жаль. Сльози застигли старечі очі того, хто був готовий заради України навіть на смерть, а зараз не має змоги навіть глянути на степ і небо свого дитинства...

БАТЬКИ

17 липня 1880 року в Єлисаветградській церкві Володимирської Богоматері охрестили хлопчика. І назвали Володимиром. Його батьком був Кирило, Василів син, Винниченко, селянин із села Веселого Кута-Григорівки

Єлисаветградського повіту. Його мати – Євдокія, Онуфрієва дочка. Старша від батька на п'ять літ, вона вже мала трьох дітей – Андрія, Ілька та Марію. Утримувала в Єлисаветграді так званий заїжджий двір, – тож Володине дитинство минало як у місті, так і в селі.

Дослідники вважають, що Винниченків рід з'явився у херсонських степах у часи кріпащини. За родинними переказами, місцевий поміщик замінив у такого ж, як сам, поміщика з Полтавщини три сім'ї селян на кількох гончих собак. Серед тих селян були і предки героя нашої оповіді, що осіли в селі Веселий Кут-Григорівка.

Збереглися спогади матері Винниченка. Вона згадує про місце народження сина: *«Маленька хата, власна, в якій жила родина, на нижній вулиці, у Єлисаветграді, й де народився Володимир, мала двір і садок. У дворі були будівлі, маленький павільйон, в якому жили дві єврейські родини з дітьми, і стояв амбар, де зсипався хліб*

та тримався коник Мальчик. Були дві собаки: Жулька і Кадон».

Навіть найризиковіший фантазер не міг би тоді припустити, що у тій маленькій, але ошатній хатині, яких і в Єлисаветграді, та й по всій Україні було без ліку, народився хлопчик, якому в майбутньому судилося стати одним із найпомітніших письменників та політиків водночас...

ПЕРШІ ПРИГОДИ

Із перших літ малий Володя проявляв неспокійний, навіть норовливий і свавільний характер. Він завжди встрявав у пригоди. Одного разу хлопчик перепливав із дорослими широкий ставок і мало не втопився. А було ще так, що Володько їхав верхи на коні. Позаду мчав табун. Його кінь летів, як сто казкових вітрів. Здавалося, що хлопчик справді потрапив до казкового королівства, – настільки цей шквал степом був чудовий! Але... Раптом його коник шарпнувся, – у вухах вітер і копита поруч із носом! – і Володя опинився на землі... ще й боляче забився... Піднявся, обтрусився. І раптом зрозумів усе: позаду біг табун! Могли би затоптати копитами, адже ніяка сила не зможе зупинити сполошених степових коней.

– Дякую тобі, Боже, що я народився в сорочці!.. – тільки і промимрив про себе хлопчик.

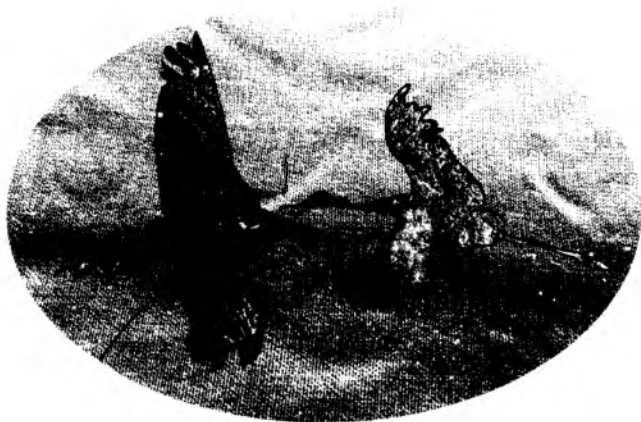
Батькам, звісно, ні слова. Вони дізналися про цю, одну з найнебезпечніших, пригоду їхнього сина лише за кілька днів.

А якось по льоду на саморобних ковзанах проїхав із сусідськими хлопчачками аж до Новомиргорода! Потім казали, що це більш як сорок кілометрів! Яка то була подорож! Мороз, лід і вітер. Може, десь є і ліпші ковзани, але його найкращі! Із ним було ще троє хлопців. Коли вони проїхали приблизно третину шляху, Дмитрик почав стогнати, що хоче додому, мовляв, мама лаятиметься. Хлопці мовчали. Володько присоромив усіх: скільки думали про це, планували, чекали сприятливих збігів обставин, а тепер повертатися? Нізащо! Хлопці хотіли додому, але й слухали Володю. На цей раз усе обійшлося без скандалів і покарань.

Поруч із будинком Володиних батьків текла річка Інгул. Яке це було таємниче і живописне місце! Уяви тільки, читачу, зруйновану стару фортецю, чималий міський сад. І все це біля Інгулу!

І Володько з хлопцями – навіть деякі дівчата бували – на валах зруйнованої фортеці шукали пташиних гнізд, а то й скарб. Або запускали повітряних зміїв.

Кажуть, що тут колись заховав аж сто кілограмів золота козак-характерник! Звали його Чорне Око. Напевне, через те, що одного разу в бою з татарами він втратив ліве око. Але визволив сто невільників

із брану. Кажуть, що тоді він знайшов (чи хтось йому дав, чи Бог допоміг розбагатіти) двісті кілограмів золота. Сто він приховав десь біля цієї фортеці – але де? – а інших сто продав, щоб визволити українських невольників різними способами, навіть підкупом. Гроші для нього нічого не важили. Як писав Шевченко – а Володя читав його «Кобзар» – про козаків-визвольників, що ризикували своїм життям заради поневолених:

У туркені у кишені таляри, дукати.

Не кишені трусить, їдем різать, палить

І братів визволяти.

Подейкували, що в якомусь бою цей козак загинув. Проти нього пішла аж тисяча татарів! Вони називали його «шайтаном» і дуже боялися. Казали, що він не тоне у воді і його не бере куля, навіть отруєна. Татари,

які билися з Чорним Оком і залишилися живими, порятункувавшись ганебною для воїна втечею (за таке у стародавній Спарті одразу позбавляли життя), розповідали, нажахано лепечучи, що Чорне Око може взяти на руку одразу кількох вояків і придушити, а його вигляд вселяє панічний жах. Краще триматися подалі від цього чорного козака, цього «шайтана» (у їхньому розумінні біса). Але з одного бою Чорне Око таки не вернувся. Казали, що татари, які влаштували йому пастку і пішли тисяча супроти одного, ще довго боялися підійти до поверженого і вже неживого козака, який забрав у степову могилу всі свої таємниці...

ПЕРЕЛЯК

Сьогодні у Володька був дуже неприємний день. Зранку мати почала сваритися:

– Куди ти оце зібрався? Кириле, хоч ти скажи щось цьому харцизові!

– Скільки ж можна? Нехай ото вибіже на якусь хвилину... Потім повернеться, – батько не був налаштований на ранкові з'ясування.

– Ти багато дозволяєш цьому анциболоту! Другі батьки більше розпускають ремінь!

– Євдокіє! Що ж бо ти оце... – у Кирила Винниченка не вистачало слів.

Але Володя вже не слухав. Він вибіг надвір. Може, Данилко і Василько пускають змія. Може, вдасться десь дістати тютюнову самокрутку: страх як курить хочеться після маминих дорікань...

Володя прудко ішов вулицею. Його очі горіли. Хотілося робити якусь шкоду, принаймні, не вчити уроки. Це нецікаво. Він образився на маму. Ось панича Віталія мама завше гладе по голові, хоча той такий миршавий і ні до чого не придатний... А він... Володьці хотілося плакати. Але він не скаже нікому в світі про те, як часто ображається на маму. Ніяк не може звикнути до її свавільного характеру. Іноді Володько думає, що

...ось простуджуся, коли ганятиму крижини, зляжу і матиму високу температуру... тато буде питати, чи я не хворий, скажу, що ні... перед очима темні кола... нарешті підійде мама, в її очах я вперше побачу переляк, вона подумає, що я можу померти – і заплаче, бо їй стане мене жаль, все ж таки син, та ще й рідний... а я уявляю, як би помер, стрічечки чорні за домовиною; батько аж чорний, каже: «Помер наш син, Євдокіє, бачиш, а ти його не дуже жалувала, мало пестила, тепер ходитимеш на його могилку, ходитимеш, Євдокіє, ходитимеш»... нарешті мати заплаче і я подумаю, чи мені помирати, чи...

Хід Володькових жалощів, що били через край, раптом перервав несамовитий собачий гавкіт. Матінко!

Це ж Жовте Вухо – собацюра їхнього сусідського багатія! Відв'язаний! Думати не було як... Жовте Вухо вже продрявив Володькові штани і боляче шпигонує по литці. Володя не розгубився. Тільки невідомо, звідки взялася сила! Він видер перший-ліпший кілок із плоту... Жовте Вухо насідав... Псяча морда вже дихала на хлопчика, не наче два вогняних дракони! Собака був дуже розлючений... Може, сказився? Але це все пронеслося в голові за лічені секунди... Кілок опинився на псячій голові. Жовте вухо встиг ще раз боляче куснути Володю («Невже закусав би до смерті, якби я не вирвав кілка? Я якраз про таке дурне думав... Це гріх... Але що було робити?»)

Собака лежав. Спочатку хлопчик подумав, що вбив його. У маленькій голівці одразу пронеслися зовсім не фантастичні картини:

по-перше, сусідський багатій Созон одразу приїде до батьків, бо обов'язково знайдуться ті, що бачили, як Володя бив пса палицею, а не ті, що бачили, як відв'язаний лютий пес напав на нього, – і ніхто, крім тата і старшого брата, не повірить, що Жовте Вухо закусав би його до смерті;

по-друге, мама дорікатиме, що собака порвав штани – і обов'язково скаже, що вона не може працювати лише на хлопчиків одяг;

по-третє, батько шмагатиме ременем. Може, сам би не бив, але коли мати звелить, то таки битиме;

по-четверте, Созон може сказати батькам, щоб відшкодували йому гроші за пса – і ніхто не питатиме багатія, чому пес був відв'язаний;

по-п'яте, по-шосте, по-сьоме...

Усе, на жаль, вийшло майже так, як уявляв Володько. Крім одного. Собака, на щастя, був живий – і наступного дня вигавкував, як навіжений. Щоправда, вже на Созоновому подвір'ї. Батькам не довелося платити...

МРІЇ І РОЗДУМИ

Володя часто думав. Навіть на дорослі теми. У своєму «Щоденнику» Володимир Винниченко пізніше згадуватиме, що *«з дитинства, з того часу, як поміщик Бодіско бив мого батька в себе в економії, як обдунив його, як визискував, як вигнав у землянку в полі, де я пас череду, з того моменту я став ненависником визиску»*.

А й справді, чому це так, що одні багаті, а інші бідні? Хіба ті, багаті, чимось ліпші? Он-о Созон ходє з таким черевом, неначе має там захованих десять пухких ковдрин, а Володин батько такий худий, аж шкіра його інколи світиться. Це навіть трохи смішно: чорна борода і бліда шкіра, з якою не пропадеш у темній кімнаті – навіть свічки не треба. Володя засміявся. Невже і він колись буде таким бідним, як батько?

...Старий письменник Винниченко не міг уночі спати на своєму французькому хуторі Мужен, далеко від рідної України. Згадував покійних батька і матір. Думав також про те, що він із дружиною не нажив заощаджень. Якщо стануть німичні, доведеться шукати місця у притулку. В Україну не можна. А тут... Його творчість не надто зрозуміла французам, а земляки, які тут живуть, мастаки лише поговорити про «великого і геніального письменника Винниченка», ніж зробити щось для нього і дружини, немолодих та німичних...

Але це все – потворне і славетне – буде колись. А зараз Володя обдумує, як можна знову використати скресання криги. Вона ж здатна нести безплатно і швидко, куди хочеш!

...Якби було можна застрибнути на крижину – і опинитися на Чорному морі або в океані. Хлопці нічого не знають про піратів, а я читав недавно, – бо вже навчився читати з афіш, які приносив із друкарні старший брат по матері Андрій. Я його люблю. Це він дав мені книжку про піратів. Отже, я застрибую на крижину і опиняюся на морі. А там – глядь! – саме розгортається бій між кораблями, справжнісінький піратський поєдинок. З одного боку, піратська зграя, очолювана Однооки, з іншого – така ж зграя під проводом Шестипалого. Пірати проти піратів, Одноокий проти Шестипалого, сила на силу, м'язи на м'язи...

А ще малий Володько іноді думав, що мати його не любить. Або, якщо так можна сказати, не завжди любить.

Кажуть, молодою мама була дуже гарна. Вона народила двох хлопців та дівчинку. Але їхнього батька, – точніше, двох різних батьків, – він не знав, а мати ніколи про них не згадувала.

Але іноді мама, дивлячись на Володька, полотніла. Її тонкі губи майже ховалися у блідому, ще дотепер вродливому лиці. Мама починала кричати, занадто прискіпуватися до хлопця, хоч винен він, а хоч ні, – та частіше за кілька годин, або й на другий день – була добріша. Але якимось невловимим холодком, якоюсь надламаністю від матері віяло завжди...

...Може, мама не любить мене, через те що не любить тата? Мама набагато красивіша від нього, хоча й старша на п'ять літ. Але тато утримує нас, навіть своїх нерідних дітей. Може, мама постійно за чимось тужить? Згадує про своє минуле? Але вона ніколи про це не розповідає. Іноді я бачив, як мама плаче. Але вона думала, що ніхто не бачить цього. Коли зрозуміла, що я підглядаю за нею, то почала кричати, навіть лаятись. Така ж, як і я – ніколи не скаже, що їй боляче... Я ніколи не знав свою маму по-справжньому, вона була нервовою і закритою...

Проте скільки не думай, а треба тихцем подивитися, що робить мати і йти з хлопцями гуляти у битку! Як не знаєте? Це ж палиця, якою підбивають м'яча!

КЛУБОК

– Що ж оце ви? У цурки гуляєте?

– Ні, хіба не бачиш, Володьку? Зараз у карти гратимемо...

– Не вмер Данило, так галушкою вдавило!

– Коли я не хочу, щоб ви зараз грали у карти! Не хочу і все!

Хлопці витріщилися на Володька. Але несподіванок для них не було. Він завжди викидав якісь колінця. Це, до речі, засвідчують розповіді його матері, записані дружиною письменника Розалією Яківною: *«Володимир грався з дітьми сусідів і тримав їх трохи в терорі, був дуже сильний для свого віку й вольовий, упертий»*

Володя міг силою відібрати повітряного змія чи якусь іншу цяцьку, а потім, коли хлопці вже не сподівалися на такий віддарунок, повернути, бо йому, мовляв, не треба – лише хотів перевірити, на що вони здатні. Звісно, що це був дитячий спосіб утвердження лідерства і навіть бажання влади. Недарма дорослий Володимир Винниченко був прем'єр-міністром у першому українському уряді!

Але повернімося до хлоп'ячої сутички. Данилко і Василько навперебій верещали:

– А ми не хочемо тебе слухати! Забирайся геть! Ти сам по собі, а ми – самі по собі! Начебто ти ніколи не гуляєш у карти!

– Давайте карти, – тихо проказав Володько.

Але у тому проказаному було стільки твердості, що картографі одразу збагнули – без бійки не обійтися... Битися вони не хотіли, хоч їх було двоє: Володько надто сильний. Але й не битися не було як, бо з якої такої приключки він забиратиме їхні карти? Наче він не грав? Він лановий чи хазяїн їхній? Та хто він такий узагалі? Мужлан, мурло! Такий же, як і ми...

Хлопці зчепилися у клубок. Цей клубок – володькоданилковасилько – покотився курною вулицею. Картографів було два. Окрім того, вони були надто розлючені. Володькові ніяк не вдавалося вихопити з Данилкових рук карти. Той затиснув їх намертво.

Здалеку їхнє копошіння на правду нагадувало великий клубок. Нарешті з нього виокремилася та жива частина, що називалася Володькою. Вона щось урочисто понесла у руках. Дві інші частини залишалися валятися у пилюці. Здавалося, що клубок роз'єднався.

Але раптом перша частина клубка, немовби щось передумавши, повернулася до інших двох, що якраз обтрушувалися від пилюки. Знову бійка? Виходило, що так. Але найсильніша частина клубка простягнула щось двом іншим частинам. Як ви здогадуєтеся, то були старі зашмульгані карти. Потім частини нарешті відокремились повністю.

Хлопці ще довго і палко доводили щось одне одному, але до бійки вже не дійшло. Нарешті сіли на вигоні,

щоб утрюх зіграти у карти. Утрюх цікавіше. Та й Володько вже не буде сьогодні їх забирати. Бо робити два рази одне й те ж йому нецікаво...

НАВЧАННЯ

Настав час учитися. Володі було сім років. Його віддали до народної школи. *«Без особливих труднощів йде він першим учнем протягом всього часу вчення в школі. Се до певної міри рішило його долю й на будуче. На його здібності звернула увагу учителька народної школи і порадила батькам не лишати хлопця без дальшої освіти»*, – згадував відтак письменник.

Невдовзі Володимир вступає до Єлисаветградської чоловічої класичної гімназії, що славилася високим рівнем навчання... Вам може бути цікаво, які науки опановував Володимир-гімназист? Більшість із них перелічу: Закон Божий, російську, латинську, грецьку, німецьку та французьку мови, а також історію, географію, фізику та логіку, навіть космографію. Окрім цього, Володя ще ходив на уроки гімнастики і співів. Багатенько, чи не так?

Як і Василь Стефаник, юний Винниченко зіткнувся з провінційною та шовіністичною зневагою до української мови, свого простого одягу. Але малий гімназист не лише отримує перші національні травми. Він уміє кинути виклик, пробує боротися. Пізніше письменник

відверто скаже, маючи на увазі гімназійні часи: *«Я був хворобливо вразливий на критику, на глум з себе».*

Володимирові так і не вдалося завершити гімназію. Сутичка між ним і керівництвом, – яке полюбляло наголошувати, що, мовляв, гімназія готує до чиновницьких кар'єр, а не до палиці свинопаса, – все ж не завершилася його поразкою. Можна, звісно, припустити, що гімназист Володимир також не був лубковим гіпсовим ангеликом, провалюючи деякі іспити чи порушуючи дисципліну. Але його не любили за вперте національне протистояння.

Починався перший життєвий гарт. Про це протистояння біограф Винниченка Ю. Тищенко згадує так: *«Він навмисне підкреслював те, що походить з селянського роду і свідомо говорив своєю українською мовою як з товаришами-гімназистами, так і з учителями. Уже тоді в його думках зародилося питання: чому ж так, що мова, якою говорять його батьки і більшість людей, забороняється чи висміюється. ...Уже в другому класі Володимир Винниченко побачив, що з тієї боротьби він не може вийти переможцем. Він мусив або скоритись, відректись од своєї мови, перевернутись на пана, або ж кинути гімназію».*

Володимир, із допомогою старшого брата Андрія Павленка, складає екстерном випускні іспити у Златопільській гімназії. Перед ним відкривається інше життя.

Історія людини в історії людства

Певне, про жодного іншого українського автора не висловлювали скільки суперечливих думок, як про нього! П'єси Володимира Винниченка йшли на українських, російських і закордонних сценах. Він написав понад півтора десятка цікавих романів та півсотні оповідань. Його любили і ненавиділи. У мистецьких і політичних колах України ніхто не ставився до Володимира Винниченка байдуже – це було неможливо...

Навчаючись у Київському університеті, починав писати прозові й драматичні твори, а також займатися політичною діяльністю. Письменство і політика стануть невід'ємними частинами життя Винниченка. Хоча – в ідеалі – мали би бути несполучними...

Був Головою Генерального Секретаріату Центральної Ради – першого національного уряду. Після поразки і болючих роздумів та розчарувань назавше емігрував з України.

Також Винниченко малював. І створив власну філософську систему – конкордизм. Він був великим мрійником і хотів, щоб людство ніколи не воювало...

ТОЙ, ХТО ПЕРЕРІС ВЛАСНУ ДОЛЮ

Батько обіцяли оддати мене у школу... Он і Кирилко, і Максим вчать, навіть насмішувату Секлетку віддали до школи. Здавалося, що її батьки такі ж бідні, як і

мої. Секлетка ще раділа, мовляв, це добре, що бідні, бо не буде грошей – то й не доведеться вчитися. Як вона може?.. Я би на її місці... я би... та що там казати. Але он її батько, як каже моя мама Євдокія, щось накрив, і вже вона вчиться. Моя мама каже, що наш батько не може ні працювати, ні красти, тільки нити і кричати. Найбільше на мене: що багато читаю.

Я ж самотужки вивчився читати. Оце позасинають усі – і батько, і мати, і Ярема – а я сліпаю біля кирогасу, читаю. Навіть Біблію дочитав оце, – багато, правда, не втямив, а роз'яснить нема кому, бо всі мої родичі, крім батька, неписьменні. А він махнув рукою, коли я спитався його вчора:

– Нащо воно тобі? То для попів і сильно вчених книжка...

– Як ви можете так говорити?

– А чом би й ні?

– Це книга для всіх, тату! Вона вчить, як правильно на світі жити!

– Дивися оце мені, ох, дивися, щоб не перевчився...

А оце ще один клопіт у мене... Боюся вийти на вулицю, бо хлопці одразу б'ють або збиткуються. І Кирилко, і Максим, і навіть Секлетка. Тоді, коли я замурав свитину, мене перечепив Михайло, син старого Клицуна, який постійно п'яний:

– Ти мамлюку, мамлюку! – почав вигукувати (це так деякі недобрі хлопці прозиваються з мене). – Що, мамочка нарешті обновку тобі справила?

Я не відповідав нічого, тільки відчув, як лівою вилицею покотилася сльоза. Михайло, побачивши, що я плачу, сатанів:

– Ревеш, мамлюку? Ревеш, питаю, недоторко? Марш звідси, бо зараз спущу Рябка!

Я, перелякавшись, пробував бігти. Тільки наддав ходу, коли Михайло підставив ногу. І я з усього розгону бебехнувся в калюжу...

– О, мамлюк беркицьнувся! Ха-ха! Мамлюк беркицьнувся! Ха-ха-ха!

Оте «ха-ха» стояло мені у вухах, поки я біг додому. І потім я не раз згадуватиму його, роздумуючи над тим, чому деякі дорослі – та й діти – ненавидять одні одних, навіть безпричинно. Усе ж таке чудове навколо! І місяць, і зорі, і метелики влітку, і корівки божі... Чому деякі люди ненавидять інших? У них душа якась інакша? Чи тіло? Хто підкаже мені?

Я біг, дуже боявся батька, що битиме, було холодно, по свитині стікали брудні патьоки талої води. Хотілося забитись у якийсь куточок і ніколи не виходити звідти. І лише думка про те, що мама зараз хоч і посваре, так і пожаліє ж, додавала мені трохи сили...

Його батько Юхим іноді підробляв переписуванням паперів у сільській волості. Ще хлопцем він утратив ліву руку. Це була справжня трагедія, адже селянина заледве прогодують дві руки. А коли чоло-

вік однорукий, то залишається сподіватися хіба на збіг обставин. І ще Божу опіку. Певне, через каліцтво батько Архипа був іноді занадто нервовим, деколи надуже сентиментальним. Але – Боже, і це ніхто не знає, крім тебе! – як він боявся власної доброти, як він її боявся... Ще дитиною він бачив, що ті, які недобрі й деруть із людей утришкури, живуть краще. А він зі своєю добротою підставив – не розуміючи, що і з того може вийти – ліву руку під один апарат у гóроді. От й одрізало її...

У них постійно помирали діти. Вижили тільки двоє. Серед них – Архип. Іноді Юхим думав, що це його родині пороблено. Почував себе невдахою. Каліка,

доброї роботи знайти не щастить, помирають діти, вдома сварки... А ще син хоче вчитися. Здібна дитина. У мене, вірите, деколи аж серце рветься, що не можу заплатити за його науку. Але нізвідки взяти грошей. Заробітки випадкові, я і без того принижуюся перед кожним, хто хоч якось може дати заробити. Я не лінивий, але нездоровий, постійно кашляю. Може, то від тютюнових самокруток, хтозна... Може, від горілки, бо іноді так уп'юся, що...

Відколи пам'ятаюся, сама злидота, злидота, злидота. Чув, що десь люди живуть у розкошах, вчать своїх дітей грамоти, а тут... Архип хоче до школи, як і я колись. Але мене батько бив за саму думку про навчання. Коли я кілька разів заїкнувся, що хотів би вчитися, він став несамовитим:

– Ти? Вчитися? Ти і вчитися? Та щоб більше... Щоб я ніколи... Ти – вчитися? А я... я не вчився... Не смій...

Пам'ятаю, як ще довго трусилися руки мого батька, Архипового діда. А вночі, коли я випадково прокинувся, почув чийсь важкий і здушений плач. Спершу подумав, що то мати плачуть. Коли прислухався – Боже! Та це ж батько ридма ридає... Тоді я не розумів, що з ним таке. А вчора, коли вдарив Архипка, переді мною раптом виплило воскове лице мого батька:

– Чого дитину б'єш? Що ти за батько, якщо не можеш забезпечити йому науку?

– А ви мене теж...

Батько перебив:

– І ти хочеш каятися все життя? Не повторюй моєї долі! Дай внукові можливість розповісти про наш нещасний рід, про наше селянство, яке всі вважають бидлом...

– Та як він може про це розповісти? Кому? Дружкові своєму на вигоні? Чи колись кумові у шинку?

– Не твого це розуму діло, Юхиме... Дай дитині вчитися! Обіцяєш?

Переляканий Юхим швидко промимрив:

– Обіцяю, батьку... обіцяю...

– Дивися ж, щоб я удруге не приходив... Це не так легко...

Видиво зникло. Юхим важко опустив праву руку на стіл, щось обмізковуючи і запевняючи когось, що виконає обіцянку.

* * *

Мама купила Архипкові нову свитинку. Це було важко, але... Дитина ходє до школи, нехай хоч цією обновкою буде подібна до сусідських. Он у багача Шкарбаненка діти поодягані у якийсь чи то атлас, чи що, – блискуче таке. А оце недавно я наймалася до нього на підробітки: із кухні шкварчить м'ясо, запах такий смачний, а мої діти вже й не пам'ятаю, коли їли м'ясо. Шкарбаненко вийшов,

і те наказав зробити, і те, за день ні рук, ні ніг не чула. А коли наступив розщот – заплатили мені, їй Богу, якісь копійки. Але кому поскаржишся? На моє місце прийде десять наймичок... Та й брати мої, Яків і Григорій, бідують. Он у Якова четверо дітей, і всі дівчатка, треба їх на ноги ставити. Всюди добре, де нас нема...

Ми дуже бідні, діти постійно помирали, певне, через нестатки, в хаті постійні сварки. Ганнуся померла, вже більшенька була, за нею Андрійко. А Марушка

і Дениско повмирили за кілька днів, так у рядочок лежали, бліденькі, мов живі. То я думала, що не знесу цього всього, бо скільки там сил у людини?

Залишилися двоє синочків моїх: Архип і Ярема. То Ярема хоч звинний такий, та й здоровий, Богу дякувати, а Архип худенький, все задуманий та невеселий. Коли я з Юхимом, його батьком, сварюся, – він, бува, так болісно скривиться:

– Мамо, що ж бо ви це... Навіщо?.. Мамо!

І я замовкаю, хоч Юхим вартий свого: п'є, забираючи з дому останню копійку, а не приносячи. А коли тверезий – понуро сидить, наче води набрав у рот. Спитаєш, чого такий понурий, то він лише промимре, вдивляючись за вікном у якусь крапку:

– А то ти наче і не знаєш? Нестатки мучать...

Архипчик допомагає у всьому, ще й перепитує:

– Мамо, може, ще щось треба допомогти? Ти кажи, мамо, лише не сварися...

Він так зрадів тій свитинці, Боже, як він зрадів! і нічого не каже, лише весь сіяє. І тільки знай одне:

– Мамо, мамо...

– А що, Архипку?

– Спасибі вам. Велике вам спасибі.

А вчора оце захотів пройтися у свитинці вулицею, бо я лише раз давала йому одягнути її, на сільський храмовий празник. До школи бігає у перешитому...

Так просив мене, щоб дала свитину, перед хлопцями, мовляв, похвастає. Дала. Нема-нема, коли – глядь! – суне, чогось сумний такий. І з порога одразу:

– Мамо, горе трапилось, ой горе!

А я остовпіла. Але в мент побачила, що Архипкова свитинка в багнюці. Геть уся! Але перепитала:

– Яке горе, сину?

Маленький Архип заливався сльозами. Його личко, перекривлене судомою відчаю, здавалося, зараз втілює усю скорботу світу:

– Як яке? Я впав, мамо, я не хотів, їй-Богу! І замурзав свитинку...

– Більше нічого не трапилось?

– Ні! – сльози далі заливали хлопчика. – А цього хіба мало?! Батько ж битиме... я не хотів падати... не хотів...

Від сильного приступу плачу Архипко не міг говорити. Я була розлюченою, адже він зумів за якусь годину примудритися обкаляти нову одежину!

– Ти навмисне падав, чи як?

...Але замовкла, бо злякалася, що малий плакатиме весь вечір, мовби вміщуючи до свого серця всі печалі. Душа у нього тонка, тонша від дівочої. Бувало, залізе у бур'яни, то сидить там днями. Питаю оце його:

– А тобі не нудно у бур'янах так довго сидіть?

Дивиться на мене, серйозенький такий. Штанці вибійчані, жилеточка латана.

– Ні, мамо... Світ Божий такий чудовий... Бджілки гудуть...

– Але ти голодний, дитино.

– Байдуже, мамо... Так хочеться припадати до всього... любити всіх... кожную травинку гладити... кожную божу корівку цілувати...

Часто мені таке казав. А я лише:

– Сину, як же ти, такий чулий, на світі житимеш?

– А як же ж інакше, мамо? А в церкві як було гарно в неділю, пам'ятаєте? Скрізь короговики, малинові такі, батюшка у ризах, як Ісус, на крилосі* виспівують... таке все гарне, велике...

Коли що прочитає жалісне або хто скаже щось упоперек – на личку одразу сльози. Чи, бува, ночами лежить. Я прислухаюся: якісь схлипи від Архипкового ліжка. Я до його: «Що з тобою, дитино? Чого не спиш?» А він мені одвіча: «Вас, мамо, жалько. Так жалько мені вас, що словом не вимовлю». У мене помирили діти, із десятих лишилося двоє, мій синочок – це все моє життя. Так люблю його, що іноді здається, якби із ним щось трапилося, то я... я...

– Мамо! Що ви таке кажете? Як це навмисне? Я дуже боявся... Тільки б не замурзати... А тут мене перечепив Клицун Михайло... він же старший... Я впав, а він утік...

– Скидай вже її, горе ти моє!

* Спеціальне підвищення обабіч вітваря у церкві, місце для півчих.

– А ви не скажете батькові? – аж нетямився Архипко від страху.

Мама розуміла, що сказати батькові не означає якось поправити чи відвернути збитки. Свитку вона ще, може, якось відпере. А коли скаже Юхимові – у того нема ніколи іншого способу виховання, ніж ременюка...

– Не скажу. Не бійся.

– Обіцяєте мені?

– Обіцяю.

– Справді? – малий вірив-не вірив і далі трясся усім тілом.

Було чутно, як дрібно цокотять його зуби. Мама драгувалася, але водночас шкодувала хлопчиків, Архипа і Ярему. Особливо Архипка – болісний такий, замріяний, як мама, коли була маленькою... Як прогодувати і вивчити їх? Боже, чому одні купуються у розкошах, а такі, як мій син, мають всеньке життя гнути на них спину? Чого Шкарбаненко Василь такий багатий, аж воли йому звисають із-за комірця, такий перегодований, і діти його такі повновиді, син із дорогою книжечкою у руках... горта її знічев'я, позіхає... А мій Архипко завжди просить так несміло, щоб купили йому книжечку якусь – і нема для нього книжечки... бо ми бідні...

– Справді, Архипчику. Не журися.

Син поволі заспокоювався. Тепер хотілося плакати його бідній матері...

Село Харківці було недалеко від повіту: містечка Лохвиці. Усього якихось шість кілометрів. Пізніше Тесленко так опише своє село: «Села, заможнішого за наші Харківці, в повіті не знайти. Красивішого теж пошукайте. Ось вийдіть на наш вигін літом коли та гляньте униз: широчезна долина. У долині гаї, сади зеленіють. А в цьому морі зеленому поринають хати, де-де криті й залізом, клуні, хліви... Єсть і школа второкласна у нас, хлоп'яча. Там красуня така: в два поверхи, цеглова стоїть, запишалась на вигоні. Єсть дві

церковноприходських: хлоп'яча та й дівчача. Усе, як усе. Тільки... люди».

Архипко вже вчився у місцевій, так званій церковно-приходській школі. Він дуже любив свого теперішнього вчителя. Бо вчитель, що був раніше, ходив у якійсь кокарді й дуже перекривляв Архипка. Раз хлопчик показав йому те, що написалося. Про місяць і гай, соловейків. Так учитель (руденька борідка так і потрясала-ся, так кумедно плигала, мовби це не борідка була, а якесь мишеня відрощене) почав верещати:

– Какой «місяць», какой «гай»? Луна і роцца, роцца і луна, понял аль нет?

– Поняв... не поняв...

– Ну ти мене прямо сейчас как... Вон отсюда!

– Я ж хотів, як краще... Вибачте...

Хлопчик заливався слізьми. Ще дужче розлючений, вчитель Нечипоренко, батьки якого були односельчанами Архипа, тупав ногами. Він не міг керувати собою. Завжди, коли доходило до цієї мужицької мови, він навіснів. Він – не хлопоман і не із братства «тарасівців»! Йому треба в гóрод! У Лохвицю! До баришень і театрів! Він не буде тут коням хвосту крутити!

Зрештою, Нечипоренко таки доконав свого. Його забрали «до гóрода». Здається, ніхто так не радів цьому, як Архипко. Бо інший учитель – Сава Іванович – одразу його полюбив. Хлопець кілька разів навіть

заходив до нього в гості. І оце зараз сидить у свого вчителя. І плаче.

– Саво Івановичу, якби ви знали, що тепер було! Що тепер було!

– Заспокойся, Архипку, і розкажи все за порядком, – і вчитель подав хлопчикові свою хустинку, щоб той обтер сльози.

– Як пахне ваша хусточка! Яка ж бо вона гарна!

– І в тебе такі будуть, коли вчитимешся далі. Ти ж такий талановитий хлопчик! Обов'язково будуть. І не одна!

Слова Сави Івановича діяли на хлопця, неначе якийсь чарівний бальзам. Або магічна мазь. Ніхто не називав його талановитим, окрім матері. Але вона говорила іншими словами, по-своєму розуміючи «талановитий» – як той, що має щасливу долю і є заможним. Батько взагалі часто говорив, що йому не слід вчитися, бо не буде кому на старість подати кусника хліба. Архип так часто чув про ті кусники, що... йому приснилося, як із усіх-усюд у їхній хатинці звисають дебели шматки хліба. Їх багато, вони різної форми і свіжості. Є щойно випечені. Трапляються запліснявілі й покручені старістю. Є великі, на дві Архипкові голови, і маленькі, неначе сусідське кошенятко. Батько неквапом оглядає кожен шмат хліба, крутить його у руках і бурчить, мовляв, цього хліба все'дно не вистачить до його старості – і він заспокоїться лише

тоді, коли син перестане вчитися, бо з тієї науки нема жодної користі...

А розмова із Савою Івановичем тривала.

– Батько каже, що не пустить мене у школу... Але на цей раз я сам винен, сам!..

– Що ж трапалося?

– Я давно хотів побувати у Лохвиці. Мене раніше брали кілька разів, але це були якісь батькові справи з переписуванням паперів, йому давали невеликі гроші, він щось накуповував у крамницях, примовляючи, що це про запас, про запас. А мені хотілося побувати самому... щоб усе оглянути...

– І ти пішов сам у Лохвицю? – легко здогадався вчитель.

– Ну, так... Пішов сам... Так мені добре там було, Саво Івановичу, так любо і мило. Я дивився на більші будинки, хоч їх і небагато там, бо Лохвиця – це наче наші Харківці, збільшені у кілька разів... На вулиці свині ходять... Тини такі ж, як у нас... Липи... Вільхи... Але я був сам... Мені так було гарно... Навіть мати не знали...

– Що ж потім?

– А коли я повернувся, то батько були дуже злі, страх які розлючені! Кричали, що шукали мене... Тепер не пустять учитися, бо вони тільки шукають найменшої приклучки, щоб я ішов на заробітки, а не до школи...

– Знаю, Архипе. Але не журися. Я поговорю з твоїм батьком.

Очі хлопчика знову засвітилися надією. Він весь спалахнув і в пориві вдячності схопив учителеву руку – бо що він іще міг зробити для Сави Івановича? – щоб поцілувати. Вчитель руку відсмикнув, мовби від окропу:

– Ніколи цього не роби, Архипе!

– Але чому?

– Це приниження людської гідності. Тільки жінкам подеколи цілують руки.

– Але я хотів... Я...

– Знаю. Але все одно більше не роби цього. А з батьком я поговорю завтра. І ти будеш учитися!

Архипко покидав учителеву хату, мовби летів на крилах.

* * *

У селі Харківці восени були непрохідні болота. Непролазна твань. Іноді малому Архипові здавалося, що далі їхнього села і Лохвиці уже немає світу. Або є нетрі й трясовини, куди уже не ходять люди.

Боже, але ж хтось ходе до більшої школи, де вчать на вчителя. Хтось пише книги. Це ж... Це ж люди, живі люди, такі, як він, їх пишуть! Це ж таке все... таке гарне і велике...

Це відкриття настільки приголомшило хлопця, що він ішов вулицею, нічого не чуючи й не бачачи. Боже, це ж справді *люде пишуть!* Але які ж це люди? Адже

їхній учитель, хоча і розумний достобіса, не зможе написати книгу... Де живуть ці люди? Які вони? Чим вони харчуються? Уже, певно, не тим прокислим борщем, рідким, без квасольки, без олійки, що він їв учора... Вони, певно, слухають музику... грають на фортеп'яно... А який одяг у їх? Такий блискучий, напевне, чистенький... Треба обов'язково сказати це мамі!

...Може, колись він напише велику-велику і жалісливу-прежалісливу книгу про хлопчика, що ріс у бідній родині й дуже хотів учитися. Він опише життя цього хлопчика так відверто і пронизливо, що одного разу, у великому місті, над його рукописом схляться двоє багатих і гарно одягнених чоловіків. Один скаже: «Видай цю книгу.

Її читатимуть і плакатимуть мільйони людей». Інший додасть: «Так, я видам цю книгу. Але перед тим заплачу її авторові чимало грошей, щоб він уже ніколи не злидарював так, як цей бідний і дуже талановитий хлопчик». Просторі вікна у просторій кімнаті світилися, а двоє можливих чоловіків все обговорювали рукопис його майбутньої книги про зворушливу історію хлопчика...

Архип забіг на призьбу, немовби за ним гналося сто і ще сім вовків. Мати Євдокія аж перелякалася:

– Що таке, Хипчику? – так називала сина лише вона, вкладаючи у ці зменшувальні й пестливі суфікси усю свою ніжність і любов. Певне, тому у майбутніх творах письменника буде так багато цих зменшень і здрібнень...

– Мамо, чуєте, мамо?!

– А що, синку?

– Мамо, а що їдять ті люди, що... що...

– ???

– Що пишуть книжки! – водномить випалив хлопець.

– Які книжки, Хипчику?

– Як це які, мамо? Чого-бо ви перепитуєте? – від нетерплячки дратувався малий. – Ті, що я читаю! Чи інші! Взагалі книжки!

– Як це що їдять? Це ж пани, сину, пишуть всілякі книжки. Ото і їдять всякі марципани.

– А не пани не пишуть, мамо? – чомусь посумнішав хлопчик. – Ніколи?

– Не знаю, дитино, напевне, ніколи...

– Так ось, мамо, щоб ви знали! Я також писатиму книжки!

– Та що таке кажеш, дитино моя? – чомусь перелякалася неписьменна Євдокія. – Як ти зможеш? Та й навіщо воно тобі?

Але Архип, – можливо, уперше в житті, – пропустив сказане мамою мимо вух. Потім насупився, споважнів і запевнив свою єдину, по-справжньому рідну людину на світі:

– Зможу, матусю, зможу! Ось побачите!

Мама не сказала ні слова. Лише міцно пригорнула сина. Архип, занурений у мрії, не бачив, як її щоками почали стікати сльози. Спочатку повільніше, а потім – швидше. І хто знає, чи то були сльози радощів, чи суму...

Історія людини в історії людства

Найбільше його цікавили людські стосунки. Усі твори українського письменника Архипа Тесленка є тугою за тим, яким гарним і світлим мало би бути людське життя. Критики називали його, ще за життя, «селянським Шопенгавером», порівнюючи теми творів письменника із темами філософських досліджень знаменитого німецького вченого. Так пронизливо і відверто, з таким жалем і співчуттям, як писав Архип Тесленко про людські стосунки, не писав жоден тогочасний письменник. Одними з найкращих його творів є повість «Страчене життя», а також «Любов до ближнього», «Школяр».

Чимало сюжетів для своїх оповідань він черпав із власного досвіду, деякі твори цілковито автобіографічні. Несправедливість у ставленні людини до людини не давала Архипу спокою, змушувала про це не лише думати, а й писати. За таке «вільнодумство» він був виключений зі школи, пізніше звільнений з роботи і заарештований. А хіба можна думати інакше, невільно, – адже навіть у тюрмі неможливо спинити думки...

НЕДИТЯЧЕ ДИТИНСТВО

Доля надто обдарованих дітей або вундеркіндів не проста. Автор, на жаль, має до цієї теми навіть особистий інтерес.

...Коли авторові було два роки, і він ще не вмів користуватися книжкою, бабуся читала йому вірші, а відтак прізвища, імена та по-батькові (або псевдоніми) українських письменників зі збірника поезії XIX–початку XX століття, укладеного Максимом Рильським. Через півроку я знав напам'ять близько сорока прізвищ та імен або псевдонімів поетів із антології. Також, за наполяганням батька, я вчив напам'ять «Кобзар» Шевченка – і донині пам'ятаю близько третини цієї великої книги.

Апофеозом такого досвіду був один епізод. Я ще не ходив до школи. Батьки разом зі мною відпочивали на морі. Безкрая синя гладінь... Почуття дитячого польоту над водою і якогось всеохопного щастя... Здавалося, що я бачу там, де високе і синє, шестикрилих серафимів... Біля мене зібрався чималий натовп людей. Перша аудиторія... Розповідаю, дуже близько до тексту, роман «Спартак» італійського письменника Джованьйолі... І тут я вперше почув, як мене назвали словом вундеркінд.

Я не надто над цим задумався. Родичі жили у селі, для батька це було фактично політичним засланням, –

отже, єдиний спосіб, яким міг я розвиватися далі, було читання. Батько пишався тим, що його первістка розхвалюють незнайомці, мама теж. А я за короткий час несподівано почав заїкатися... Зараз розумію, що тоді виник букет моїх дитячих неврозів, – на щастя, не настільки складних, щоб zdeформувати.

Батьки жили у віддаленому куточку України, яка ще тоді входила до складу Радянської імперії (мій батько і його однопумці хотіли, щоб наша країна здобула незалежність; через те тато й був у засланні). На щастя, – та й не було інакшої можливості, – я пішов до першого класу разом із ровесниками. А далі, попри яскравий інтерес до гуманітарних предметів, поволі перетворився – і дуже цього тоді хотів! – із надто своєрідного на більш-менш звичайного хлопчика, що полюбив футбол та інші, спершу дитячі, а пізніше підліткові доступні розваги...

Немає смислу зараз переповідати нелегкі, а то й трагічні долі багатьох вундеркіндів. Як свідчить статистика, майже 90% хлопчиків із особливим обдаруванням, не здобуваються у дорослому віці на успіх, рівноцінний їхньому дитячому талантові. Дівчаток із подібними проблемами – більше, ніж 90%... Чому так? Однозначних відповідей не знає ніхто.

Можливо, перенапружується і «лопає» крихка дитяча психіка. Можливо, рання увага до виняткових

дітей морально розбещує їх. А коли вони вступають у світ дорослих із його жорсткими законами, де панують конкуренція і незрідка заздрість чи неприязнь до чийогось хисту, а не хвалебні оди й суцільні панегірики, то колишні вундеркінди часто виявляються неготовими до «бігу» на довгу дистанцію життя... А крім того, кожна надто обдарована дитина, незважаючи на специфіку таланту, трохи менше чи трохи більше, але закохана у власне відображення. А цього у дорослому житті ще до смішного мало для серйозного успіху... Кажучи інакше, така самозакоханість, –

а вона набирає різних форм, іноді дуже кумедних, і називається нарцисизмом, – навпаки, заважає. Дитина зчаста виявляється неготовою до дорослого життя – і починається її драма.

Дуже яскравий і повчальний приклад такої долі – дитячий злет, а відтак невдачі й труднощі в дорослому житті поетеси Ніки Турбіної. Ніки, яку дитиною знали десятки мільйонів людей. Ніки, яку критики називали «емоційним вибухом», «прибульцем із Космосу». Таких епітетів, котрі сипалися у пресі на маленьку дитячу голівку, було безліч. Про Турбіну писали як про «поетичного Моцарта», «дитину-Пушкіна», «послідовницю творчості Анни Ахматової». У Колумбійському університеті, у США, літературознавці затіяли наукову конференцію, присвячену проблемі перекладів віршів дванадцятилітньої Ніки Турбіної на іноземні мови. Вже у післядесятирічному віці Ніці вручають в італійській Венеції престижну поетичну премію «Золотий Лев» – другою у російській літературі після Анни Ахматової, котра отримала її шістдесятирічною.

Уже не кажу про те, що про Ніку Турбіну тоді писали всі центральні газети Радянської імперії, а також чимало закордонних журналістів. Немовби більшість дорослих змовилися – хто з них краще та гучніше похвалить маленьку поетесу. Всіляко популяризував творчість Ніки тодішній знаменитий російський

поет Євгеній Євтушенко. Словом, успіхи та грандіозна дитяча слава сипалися на Нікушу, як називали її родичі, мов із рога достатку. І мало кому, на тлі масового захоплення дівчинкою-поетесою, спадало на гадку, що таке поклоніння може мати для Ніки надто небажані наслідки...

Наприкінці 1984 року в московському видавництві «Молода Гвардія» великим накладом вийшла перша книжка Ніки Турбіної під назвою «Чернетка». Вчитаймося в одну з найвідоміших її поезій – із такою ж назвою, як і збірка. Цитую мовою оригіналу:

*Жизнь моя – черновик,
На котором все буквы – созвездия...
Сочтены наперёд все ненастные дни.
Жизнь моя – черновик.
Все удачи мои, невезения
Остаются на нём
Как надорванный выстрелом крик.*

Звідки стільки недитячого смутку, навіть болю? Передчуття? Невже слава аж ніяк не поліпшувала внутрішнього стану дівчинки? Звідки стільки страху? Інтуїція великого таланту?

* * *

Вона народилася в Ялті. Ще у два роки якимось спитала бабусю, називаючи її по-домашньому:

– Булю! Чуєш, булю! А душа існує?

Розгублена бабуся не спромоглася одразу нічого сказати. Лише після паузи проронила:

– Звичайно, є. Як жити без душі? Може, навіть дерева і звірі мають душу...

Найдужче маленька Ніка любила дивитися в дощове вікно. Іноді вона думала про свого батька. Вона ніколи його не бачила, але знала, що інші діти мають батьків. Якось дівчинка спитала маму:

– Мамо, мамо! Скажи, а де мій тато?

Майя Анатоліївна (так звали маму Ніки) то червоніла, то блідла.

– Мамо, чому ти води в рот набрала? – Ніка змалку сипала афоризмами.

– Тато... тато... тато помер!

– Як? Коли?

– Давно. Його немає. Не-ма-є!

...Нікуша часто підходила до дзеркала. Дзеркала мають душу! Дівчинка щось бурмотіла до них, сміялася і шепотіла. Тим паче, що власне відображення дивно схияло до розмови, було рідним і близьким. Із ним можна порадитися. І балакати про все-все!

– Мене душать астматичні напади*...

– Може, ти просто задихаєшся у світі, непридатному для поезії?

– А ще я маю алергію на всіх домашніх тваринок, навіть на кицю. Чому це так? Я ж їх усіх люблю!

– А як виявляється алергія?

– Наприклад, висипкою. Або свербить шкіра...

– А якщо у минулому житті ти була кимось із свіських звірятко? І це не алергічні реакції, а туманні відвідини пам'яті?

– Про що?

– Питаєш таке... Про своє минуле втілення! Тобі тоді було боляче! З тебе знущалися люди. А зараз твоє тіло згадує і попередню радість, і муку...

* Бронхіальна астма – запальне захворювання дихальних шляхів. Для нього характерні приступи кашлю, хрипіння, стиснення грудей і відчуття задухи, алергічні реакції різного ступеня важкості. Іноді напади задухи переростають у суцільні астматичні стани.

– То я приречена постійно відчувати погані людські вчинки? Скажи, приречена?

– Не ти, але твої вірші просякнуті болем. Це вони відповідальні. Поезія – наслідування Господа.

– Але ж я часто не хочу писати. Хочу гратися ляльками. Хочу вночі спати, а не диктувати мамі те, що нашіптують непрохані гості...

– Які? Хто?

– Хто-хто! Дід Пихто і баба Ніхто! Вірші! Ти виганяєш їх за двері, а вони лізуть у вікно...

– Як?

– Ну... Я ночами не можу спати. У мене напади задухи. І я звідкись чую рядки і диктую їх мамі, щоб записала. Я ж не вмю писати...

– Це небесні диктанти, Ніко...

– А я їх не хочу! Вони втомили мене! Хочу жити, як звичайна дитина!

– Але ж Поезія – це дарунок ангелів. Та й у твоїй родині чимало талановитих.

– Іноді мені здається, що це дарунок демонів.

– ???

– Часом я ненавиджу поезію! Мені здається, що ці строфи колись уб'ють мене...

– Навіть у такому разі залишаться твої вірші.

– Але що мені до них, якщо не буде мене...

– А скільки людей на планеті безслідно прожили, залишивши після себе хіба порожнечу... Як ти можеш казати таке, Ніко?!

– Якщо би ти, уяво, пожила у моєму тілі хоча би два тижні, то ще б не таке сказала. Тобі любо і затишно спати на подушці натхнення, укриваючись ковдрою Поезії. Без жодних домішок...

– Яких?

– Наприклад, життєдіяльності нашого організму. Або родичів з їхніми за давненими проблемами: самотня мама, бабуся...

– І як це все примирити, Ніко?

– Ніко, як це все примирити?

– Я не знаю.

– І я теж...

Ось їхня сусідка є співачкою. Її всі знають і навіть показують по телеку. Але Ніці нецікаво розмовляти з тьотею Сонею. У неї таке дивне прізвище: Ротару. Вона завжди така весела, молода і так яскраво одягнена. Але Ніку тягне до невеселих, навіть похмурих. Їй стає не по собі біля смішливих і надто радісних. Ніка не любить багато розмовляти і голосно сміятися. Вона загалом не дуже любить сміятися. Вона мовчазна.

Окрім того, Ніка хвора. Ночами її мучить задуха. Вона не може спати. У неї свербить шкіра навіть при вигляді кішки, вже не кажучи про холодне повітря. Часто вона не може заснути цілу ніч. Що тоді робити?

Іноді сон приходить, але неспокійний. Дівчатко боїться, що у сні її задушить кашель. Вона часто сидить, обклавшись подушками.

Іноді вона щось бурмотіла. Бабусю і маму лякали ці дитячі безсонні нашіптування, що нагадували стародавні закляття або знахарські ритуали. Але вони, як могли, боролися за дівчинку. Слід сказати, що Майя Анатоліївна була талановитою художницею і рано відчула, що у її дочки є мистецький хист. Але який? Перед сном вона довго читала їй вірші Ахматової та Пастернака, Цветаєвої і Мандельштама. Ніка слухала, розкривши рота. Слухала так, ніби мала принаймні п'ятнадцять, а не чотири роки.

Цього разу вона теж не могла заснути. Думала про тата, Марину Цветаєву, а потім, як зазвичай, почала бурмотіти.

Раптом Ніка виразно почула Голос. Він був спокійним та рівномірним. Господи, та цей Голос щось *надиктовує!*

Звуки спочатку були неясними і нечіткими, немов найзаповітніша мрія, що відвідує лише у глибокому сні. Потім окремі слова ставали опуклішими. Чіткішими. Немов букви брали букви за руки. Вони починали танцювати хоровод біля ліжка Ніки. Ті, котрі найбільше подружилися, чіплялися у слова рідною мовою дівчинки – російською. Хоровод букв і слів ставав дедалі чіткіший, наче Хтось змилосердився над Нікою, пославши їй дар – відчувати словесні потоки всередині космічної енергії і їх ритмічно відтворювати. Усе... Вона чує... Ці

хороводи всередині неї... Вони вже подружилися між собою і плавно перетворилися на Голос.

Треба паперу і ручки - це вірші! Вони такі сумні, як Ніка, але такі гарні. Голос промовляє, а дівчинка за ним:

*Алая луна, загляни ко мне
В темное окно
Алая луна, в комнате черно
Черная стена, черные дома
Черные углы, черная сама.*

Ніка покликала маму. Коли мама вперше записала цей або інший вірш, обоє заплакали. Було сумно і радісно водночас...

У численних інтерв'ю Ніка пізніше так передавала свої відчуття: *«Вірші приходять несподівано. Особливо тоді, коли дуже болить. Або страшно. Це подібне до пологів. Тому у всіх моїх віршах є біль».*

* * *

Ніку вирішили показати медикам. Її родичі стверджували, що вона майже не спала до дванадцяти років.

...Такі феномени відомі. Майже до двадцяти літ не спав один румунський хлопчик, а потім юнак – Еміль Чоран. Він ходив своїм містечком і читав філософські книги. Згодом Чоран навчиться засинати. Емігрує до Франції – і стане одним із найзагадковіших європейських філософів двадцятого століття...

...Чи то професор, чи аж два медичних світила в унісон підтвердили:

– Ми не маємо ліків від поетичного таланту! Нехай пише на здоров'я. Ми можемо лікувати тільки астму.

Дідусем Ніки був відомий на той час кримський письменник Анатолій Ніканоркін. У нього вдома незрідка гостювали московські письменники, особливо влітку: це ж Ялта. Але ніхто не квапився допомагати з друком віршів Ніки. Напевне, у цьому був здоровий глузд, адже дитячі нерви були розшарпаними і без додаткових навантажень. Окрім того, від написаного Нікою зовсім не віяло барабанним оптимізмом, що прославляв радянську дійсність.

Але одного разу в Ялту приїхав радянський письменник Юліан Сємьонов, щоб будувати за містом дачу. Якимось йому було потрібно машини. І бабуся Ніки, що тоді працювала на адміністративній посаді в готелі «Ялта», допомогла знаменитості. Але з прицілом – щоб показати йому вірші внучки. Сємьонов почав переглядати пухкеньку палку поезій, передрукованих на машинці. Адже комп'ютерів тоді ще не було. Переглядав, крутив її і так, і сяк. Бабуся вся стерпла. Нарешті прорік:

– Неймовірно, але це геніально!

...Бувають у житті кожного з нас доленосні хвилини. У когось у двадцять, ще в когось – у п'ятдесят років. Ці хвилини змінюють усю нашу попередню долю. Скільки б ми не старалися раніше, що б ми не робили, ніколи не знатимемо достеменно про велич і ваготу інтимної *хвилини*. До Ніки така хвилина прийшла, коли Сємьонов гортав її рукопис. Ніці ще не було й восьми...

Далі, як мовиться, все було справою техніки. Тоді, за радянського часу, багато вирішували так звані впливи і зв'язки відомих людей. Скільки талантів було закопано в землю (це характерно для будь-якого часу, в тім числі і нинішнього), скільки людських доль було скалічено через політичні переконання...

За місяць, у зв'язку із клопотанням Семьонова, у ялтинській квартирі Ніки з'явилися московські журналісти, яких «метр» уже проінструктував стосовно вундеркінда. А шостого березня 1983 року в центральній імперській пресі вперше з'явилися вірші восьмирічної ялтинської школярки. Маховик почав поволі набирати обертів. Ніці Турбіній пощастило. Пощастило?..

* * *

Незадовго після першої резонансної публікації Ніку запрошують до Москви.

...Уже починають циркулювати чутки. Мовляв, вірші пише її мама – поетеса-невдаха... її вірші надиктовують космічні пришельці... це містичний геній померлого Поета вибрав Ніку для експерименту...

Дівчинка, яка дуже боляче сприймала все це, особливо з вуст багатьох батьків її ровесників із певними літературними претензіями, відповідала... віршем:

Не я пишу свої стихи? Ну, хорошо, не я.

Не я кричу, что нет строки? Не я.

Не я боюсь дремучих снов? Не я.

Не я кидаюсь в бездну слов? Ну, хорошо, не я.

У будинку літераторів вона познайомилась із «дядею Женею». Так Ніка називала Євгенія Євтушенка. За кілька днів той напише: *«Я не випадково назвав Ніку поетом, а не поетесою. Як на мій погляд, перед нами одне з найрідкісніших явищ, а можливо, й диво: восьмирічний поет»*. Починається період слави.

Ніка Турбіна їздить із Євтушенком по всій країні. Її запрошують на телебачення. Вона виступає на численних поетичних вечорах, про неї пишуть майже всі провідні радянські газети. Медичні світила та екстра-сенси вивчають її феномен. Доросла Ніка пізніше згадуватиме про цей час: *«Вулицями водили слона. Слоном була я. А потім слона покинули. І забули»*.

За кілька днів до її десятиліття вийшла книга під назвою «Чернетка». У передмові Євгеній Євтушенко скаже: «Дитина – це чернетка людини». Хоч, як на мене, швидше можна стверджувати навпаки. Один із віршів книги був присвячений «дяді Жені», якого Ніка назвала «поводирем», а себе «сліпою».

Фірма «Мелодія» випустила платівку з її віршами. Ніка Турбіна багато їздить країною. Вона перестає відвідувати ялтинську школу-гімназію, де колись – дивний збіг, чи не так? – навчалася Маріна Цветаєва. Зрештою, з одинадцяти років Ніка живе у Москві, час від часу відвідуючи звичай-

ну школу. Радянський дитячий фонд призначив для Ніки іменну стипендію. Її вірші переклали на дванадцять мов.

...Постійно переповнені зали. Люди люблять дивовижі або паранормальні явища. Не кажучи вже про високість

таланту дівчинки, що своїм надривним естрадним голосом, *я как сломанная кукла, «цветаєвською»* зачіскою, *в грудь забыли вставить сердце*, худенькими плічками, кумедними «зірковими» привередами та вже відпрацьованими акторськими жестами, *и оставили ненужной в сумрачном углу*, тембром власного голосу, що надривав загрубілі дорослі душі, наповнюючи їх химерним жалем і тугою, сотворила справдешнє диво! Глядачі, принаймні, якась частина, відчували присмак античної трагедії у цьому надривному дитячому тріумфі...

У США та Італії також помітили дівчинку. Поволі Ніка Турбіна ставала дитячою поетичною мегазіркою. На венеційському фестивалі «Земля і поети» вона отримує престижного (принаймні у дорослій ієрархії) «Золотого лева». У Венеції з нею була бабуся Людмила, що переважно супроводжувала дівчинку під час різних турне. І Євтушенко. Вони сиділи за столиком одного з кафе. Ніка дивилася на поета із екзальтованим обоженням, а потім тихо сказала бабусі:

– Булю! Купи мені красиву білу сукню і туфлі, будь ласка. Я хочу його здивувати!

Але були й кумедніші епізоди. Попри надуті щоки багатьох дорослих, зокрема, її родичів, Ніка задумала перевірити, чи справді статуетка подарованого їй символічного лева золота. Вона, після приїзду додому, одного разу тихенько взяла молоток і...

Лев'ячі лапи покотилися підлогою, моментально перетворюючись на звичайні шматочки гіпсу...

Якби хтось побачив у цю хвилю обличчя Ніки, то перелякався б. Воно було видовженим від розчарування і смутку, якимось аж восковим. «Оце така... така ціна моїх віршів – гіпсовий лев?» Можливо, Ніка, керована надтонкою інтуїцією, заглянула у майбутнє, побачивши там лише карнавал імітацій, сірі, безперспективні дні і багато-багато болю...

* * *

Починалися розчарування.

Пізніше ще один відомий російський поет Андрей Вознесенський скаже: *«Її зіпсували наші літературні мерзотники. Вона – зіпсований ангел»*. Принаймні я не знаю влучнішої характеристики юнацького і дорослого періоду життя Ніки Турбіної...

Її мама вийшла заміж і народила ще одну дочку – Машу. Природно, мама менше спілкувалася з Нікою, яка ще на початку своєї вакханалії слави передчувала, звертаючись до матері: *«Только, слышишь, не бросай меня одну// Превратятся все стихи мои в беду»*. З іншого боку, мама Ніки бачила цю ситуацію так: *«Це була дитина, яка писала вірші, хворіла своїми хворобами, жила у своїм замкнутім колі... Коли їй виповнилося 13 років, відчинилася коробка – і звідти вискочив чортик, несподівано дорослий»*.

Нам стало з нею дуже важко... хоч я розумію, що їй було страшно входити в життя». Пізніше Ніка згадувала, як у школі намагалася шукати свій образ, відштовхуючись від панківської культури: ходила напіввиголоною, напівдовговолосою, із рибальським гачком у вусі; також біла вікна і бойкотувала деякі уроки...

Ніка далі писала вірші, хоч хтось намагався нав'язати думку, що вона «виписана». А вона писала, часто губною помадою, на серветках і шматках паперу. Написане складала у шухлядку з надписом: «Щоб не забути». Ніка у глибині душі сподівалася, що її вірші потрібні багатьом. Це не був розрахунок. Просто Ніка Турбіна не вмiла інакше – поза писанням віршiв i пошуками станiв змiненої свiдомостi – жити...

Історія людини в історії людства

Її ім'я – Ніка – означає «богиня перемоги». Воно стало символом і синонімом до слова «вундеркінд». Але чи можна вважати це перемогою...

Химерна і драматична доля відомої російської поетеси Ніки Турбіної є надто яскравим прикладом того, як не можна надміру експлуатувати власний хист.

У ранньому дитинстві до Ніки приходять гучна поетична слава. Вона переїжджає до Москви. Перша збірка віршів «Чорновик» побачила світ, коли дівчинці виповнилось 9 років. Венеціанська нагорода «Золотий лев» стає останньою крапкою поетичного тріумфу дівчинки. Дорослий світ був стривожений і вражений талантом юної поетки. Він мав би захистити її, натомість усе дужче поглинав. Після дванадцяти років вона перестає писати вірші. Пробує вчитися у вузі. Цікаво, що Ніка писала дуже поганим почерком, часто з граматичними помилками.

Згоджується на фотосесії, що починали входити в моду, навіть грає головну роль у художньому фільмі. Наприкінці свого короткого, але насиченого життя, вона живе самотньо, лише з двома кішками і собакою. Журналісти, на відміну від дитячого періоду її життя, коли не давали їй проходу, перестали цікавитися Нікою Турбіною, – дорослою, хворою та не надто щасливою. А 27 травня 2002 року «зіпсований ангел» трагічно загинув.

ЗМІСТ

ПОМІЖ КУРМИ І ЗОРЯМИ

(дитинство Василя Стефаника)

БЕЗДОННА КРИНИЦЯ ДУМОК

(дитинство Карла-Густава Юнга)

КРАСА І СИЛА МАЛОГО БЕШКЕТНИКА

(дитинство Володимира Винниченка)

ТОЙ, ХТО ПЕРЕРІС ВЛАСНУ ДОЛЮ

(дитинство Архипа Тесленка)

НЕДИТЯЧЕ ДИТИНСТВО

(дитинство Ніки Турбіної).